ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

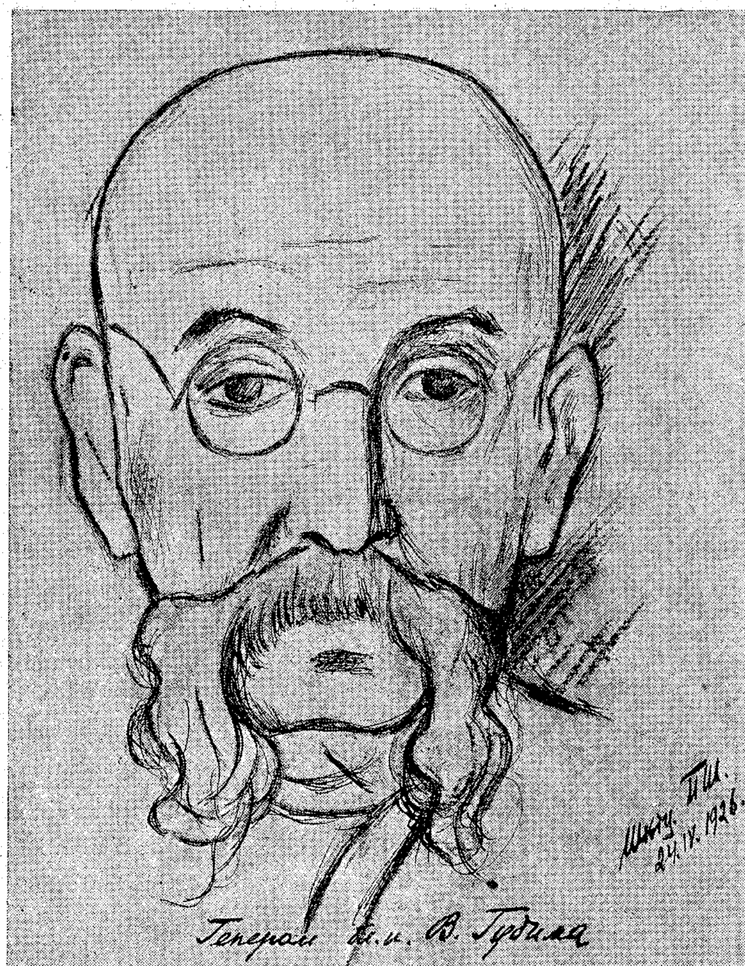

1931

IX

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
III. Річник

ЧИСЛО 9 * ВЕРЕСЕНЬ * 1931

Ґенерал бл. п. В. Гудима
Рис. *В. Перебийноса.* Ор. у збір. Музею Н. Т. Ш. у Львові.

Національна честь — це керма корабля,
Держіть її в руках могучих,
Аж поки в усміхах блискучих
Не зацвіте свята земля.

Національна честь — це зірка провідна.
Ідіть вночі лише за нею,
Доки над рідною землею
В красі не спиниться вона.

Земля летить. Музика грає.
Веселий брязкіт, сміх і дим.
Голубка крука обнімає,
Стара воркує з молодим.

Заплакав хтось. Упала чарка.
Розбилась чарка, чи любов,
На мент один набігла хмарка.
Розлив хтось знов вино, чи кров.

А там... а там десь серед ночі
Хтось бризка іскрами в пітьму,
Малий онук в кутку щось точе,
А дід нашіптує йому.

(Зі збірки: „Кому повім печаль мою...")

Спомини сестри-жалібниці

Написала *Галя Матвійчукова*

Останній день злощасного перемиря обмотувався пітьмою непривітнього, листопадового вечора. Коридорами ходили стрільці, подзвонювали посудою: розносили вечерю. А там і втихло. Порозходились усі по бастіонах, по всій цитаделі на варту. Було декілька ранених та вони виздоровлювали вже і потребували тільки спокою й відпочинку. Я побажала їм доброї ночи та й пішла у свою кімнату.

По дорозі перестрів мене пан-отець:

— Сестро, кріпіться! Завтра буде гарячий день, стрілятиме артилерія. Всяко може трапитися. Краще ви пішлиб до Народнього Дому. Я відвезу вас.

Добрий пан-отче! Невже міг ти хоть на хвилю подумати, що в тяжку, кроваву годину я добровільно покину моє становище, покину всіх тих, що може завтра виглядатимуть моєї помочи? Що постидно втечу з місця, на якому поставило мене моє звання і святий обовязок дівчини-громадянки?

— Таки остану! — відповіла я і сказавши панотцеві на добраніч, вбігла в кімнату.

Крізь закратоване вікно дивилась я довго на білу біль засніжених горбів, за якими, внизу, бігла вузенькою смужкою вулиця Пелчинська, а далі знову виднілись білі горби і невиразно бовванів Стрийський парк, наче таємний чорний замок із стрункими вежами тополь.

Стою оттак, дивлюсь, а думи одна за одною біжать у пітьму, в ту далечінь незнану; а спомини як паломники з далеких доріг, приходять, кланяються...

Отож і є те таємне колесо людського щастя. Так хутко обертається воно, так прудко плинуть за собою радощі й злидні, успіхи й невдачі, сміх і сльози і смерть.

По ясних і радісних хвилях наспіли жахливі дні стрілянини; прийшлося покидати семинарію, те пристанище усім знеможеним. Там запанувала тепер смерть, знищення, руїна. А потім Народний Дім, Санітарна поміч, скигління поранених дітей, жінок... Цитаделя і материні гіркі сльози:

— Не йди туди, дитино! Убють іще і не вернешся так, як не вернувся твій старший брат.

Болючі, преболючі твої святі сльози, бідна моя мамо і святіша над них тільки Вона одна, Батьківщина!

Я таки пішла. І ось передімною ніч, повна здогадів і міркувань про завтра-післязавтра, ніч холодна й місячна, ніч таємне-говірка і чи не остання вона мені на Цитаделі?

* * *

Сірим раннім-ранком збудив мене гук і грохіт. З шипінням і визгом вдаряли гарматні стрільна в стіни; вікна прислонив рудий, цегляний туман. Я забилася в найдальший кутик між двома стінами і не відважувалася встати з ліжка. — От вона і є, та гарматня стрілянина! — Я ніколи досі її не переживала і мені стало лячно.

Та хтось забив пястуком в двері й прокричав:

— Сестро! Хутко біжіть! З башти принесли раненого.

Я схопилася, накинула на себе вбрання і вибігла з кімнати. За мною загуло, задзеленкотіло, затріщало. Хтось біг мені назустріч:

— Не йдіть туди, він убитий на смерть!

За мною знову якийсь стрілець прокричав:

— Вашу камеру розбило, куля крізь вікно влетіла.

Я здеревіла. Яке страхіття! — Оттак — промайнула думка — моє життя куплене життям того, що його з башти принесено. Ось уже перший, а скількиж іще їх буде нині, тих жертв?

Та вбитих не було більше. Приходили стрільці, щоб перевязати руку, скалічену спадаючим склом, то знову котромусь ногу простріленo; приволікався сам, а за ним кров намистом: кап-кап-кап по долівці. Стрільна щораз частіше падали. На майдані вдаряла раз-за-разом цитадельна артилерія і від її пекельного галасу здрігалася касарня. Ранених і хорих ми попереносили у погреб. Там безпечніше.

Під вечір стало втихати, а далі зовсім утихло і тільки крісові кулі тріщали за вікнами.

Так минув памятний день, останній світлий день між своїми у свойому місті; день св. Михайла.

Стали налягати вечірні сумерки, прикрили, наче попелом притрясли усе. Тихо винирнув місяць-самотник і ніби сумуючи, ніби думу думаючи, поплив собі по небі тихо-тихенько та й розкинув по землі тіні від домів, від дерев, від башт. Наче й нічого не було.

Припинилася стрілянина. Хтось вгорі, на поверсі, завів пісню; кільканацять голосів злилось в одно та й полинула стрілецька дума, як журавлиний крик. Серце нило, а гадки бігли у безвість....

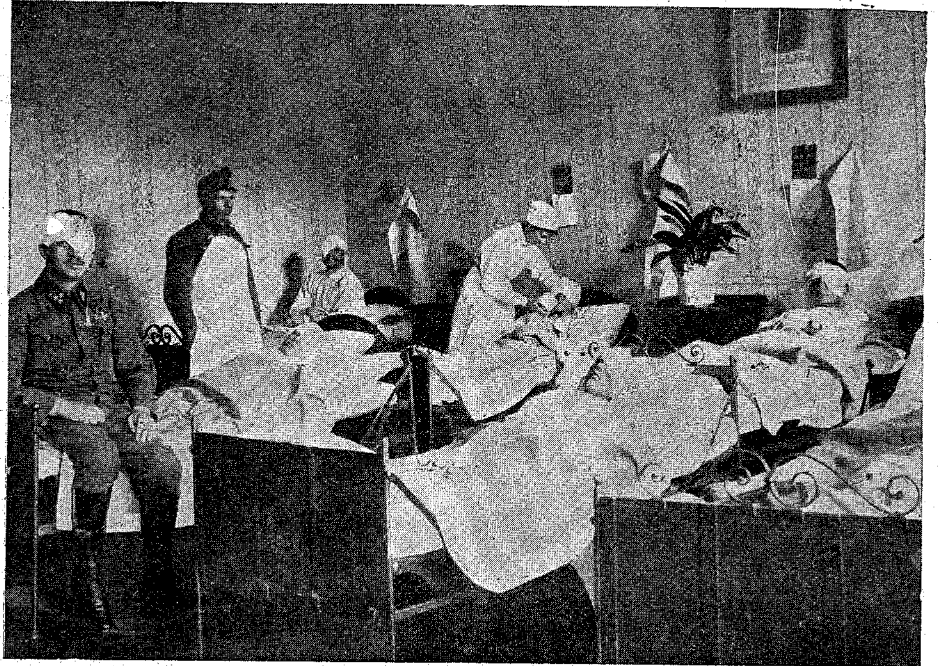
І кудиж, куди простелена тобі доріжка, юне життя? Якими стежками, якими шляхами покотишся молода силонько, який вітер розкине й розвіє твої ніжні, шовкові пелюсточки, квітко запашна, молодосте єдина?!

Пізно ввечері сказали мені, щоби збирати манатки і йти в Народній Дім.

Пішли — лікар, пан-отець, двох старшин і я. Білів майдан, зрідка падали стріли, мороз хрустів під ногами, місяць вказував дорогу. Зійшли вниз цитадельною вулицею; хтось стрілив до нас з вікон, спинили вартові, провірювали документи. Врешті станули у Народнім Домі. По всьому подвірю військо, підводи, нарід копошиться. Зі мною попращалися лікар, пан-отець і старшини. Пішли назад на Цитаделю.

— Що тут твориться? — питаю в людей.

— „Покидаємо Львів...“ — відказав мені шепотом якийсь тремтючий голос.

Бл. п. Галя Матвійчукова як сестра-жалібниця у Резервовім Шпиталі III. у Львові 1916 р.

— Невже це правда? — питаю в одних, у других, а самаж бачу її, ту правду: навантажують вози, авта; хтось скиглить, просить: — Візьміть мене зі собою! — В гурток збилися знайомі сестри, Марія, Стефанія, Ірина; багато й незнайомих. Посідали на вози:

— В дорогу!

Кожна нишком перехрестилася. Заскрипіли вози за возами, загуркотіли вантажні авта, захрустіли стрілецькі ноги по снігу.

Прощайте всі, батьки, брати, сестри й діти! Пращайте й лихом не помяніть. Ми вернемось!

Поїхали... Минали вулиці, сонні доми. Десь далеко тарахтів скоростріл, бзиніли кулі. Денеде в вікні хитнулася занавіска, світло бликнуло й погасло. По дорозі валялися румовища, скло, а порвані телеграфні дроти раз-у-раз-тррринь! під колесами.

Виїхали з міста і потягнулись у ніч морозну, дорогу тернисту. Важкий тягар лягав на груди, а очі зверталися туди, де над домами щораз ширшим колесом забагрювалася луна від пожару.

Пращайте, іще раз пращайте!

Сльози замерзали на лицях, тіло костеніло. Щораз дальше і дальше відбивались ми від усіх тих, що так близькі серцю. А воно, те серце, не розірвалось тоді від болю й муки тільки тому, що тепла хвиля непохитної віри огрівала й шептала:

— Ми вернемось!

Останній акт.

(Уривок зі споминів 2-гого тяжкого дивізіону 3 бриґади Ч. У. Г. А.)

Написав: *Денис Онищук*, б. одн. підст. У. Г. А.

Весною 1920 р. стояв 2-гий тяжкий гарматний дивізіон 3-ої бриґади Ч. У. Г. А. в багатій німецькій кольонії херсонської ґубернії, Цебриково. Цілий дивізіон був на прохарчуванню цивільного населення. Німці годували нас добре, і ми, після тяжких скитань памятної переворотами зими та перебутого тифу, почали повільно віджизати.

Большевики старалися заводити в нас постепенно свої порядки, наказали старшинам поздіймати відзнаки, повіддалювати чур і взагалі зі всім зрівнятися з рядовиками. Місця командантів мали бути тільки посадами, без огляду на військовий степень. Та в нас якось так склалося, що „товарищом командіром" все таки оставcя давніший командант-старшина. Так командантом дивізіону був пор. Канюк (Буковинець), командантом батерії гавбиць був пор. Лазор, а командантом далекострільної батерії пор. Костинчук (Буковинець). Інші місця обсаджені були також старшинами. Та на зверхний вигляд ми були таки зівсім „побольшевичені". Позникали всі відзнаки (окрім червоної кокарди на шапці), позникали всі титули, а остались тільки: тов. командант, тов. харчовий, тов. звязковий, тов. гарматчик, тов. кухар ітд. Ми старалися придержуватись строго цих приписів, головно тоді, коли гостював у нас який большевицький комісар, чи інший який підозрілий „товариш". А політичний комісар відвідував нас таки частенько, заснував комуністичний ґурток, та на сходинах старався всіми силами прищепити нам свою ідеольоґію. Дуже часто говорив нам про наше безвихідне політичне положення, підкреслюючи, що нам тільки з ними по дорозі: Денікінці розбиті, петлюрівські „банди" розіґнані, так що тепер вже нічого не стоїть на перешкоді піти разом і спільними силами вигнати окупантів із нашої ближчої батьківщини.

Стрілецтво тихо без спротиву погодилося з таким станом річей, а були й такі, що почали перейматися серіозно комуністичними ідеями.

Десь при кінці марта дійшла до нас вістка, що наші дві бриґади (бувші корпуси) вже на фронті проти Поляків і що ми також повинні сподіватися скорого нашого відізду.

І він прийшов ще скорше, як ми сподівалися. Саме тоді, коли ми, обзнайомившись краще з своїми хазяїнами, приготовлялися відсвяткувати разом Великодні свята, прийшов приказ про відізд. Було це останнього тижня перед святами (мабуть в четвер). Ми вирушили рано в напрямі стації Веселий Кут, де мали ваґонуватися й їхати в напрямі Жмеринки.

Та ледви ми зробили кілька кільометрів, як зупинив нас пор. Канюк, що виїхав був скорше верхом на стацію. Він зібрав усіх кругом себе і в патріотичній промові зясував нам большевицьке критичне становище, про яке він довідався на стації.

— Виявилось, говорив, що петлюрівська армія не „розбіглася", як пустили чутки большевики, а навпаки, переорґанізувалася і разом з польською армією бє большевиків на цілім фронті. Перші дві наші бриґади порозумілися з Поляками, та звернули зброю проти большевиків. На большевицьких задах Тютюник провадить удачно партизанку. У всіх усюдах вибухають селянські повстання. Антанта визнала Україну та дає нам поміч в одягу та уоруженні. З Італії вислано 40.000 уоружених українських полонених, які заняли Одесу, та посуваються в нашім напрямі. Румуни перепустили із повним узброєнням нашу бриґаду із Чехословаччини, котра вже перейшла Дністер та заняла Могилів. Рештки галицьких військ, що остались у запіллю большевиків, підняли повстання. В містечку Захаріївці виступила кіннота от. Шепаровича і вже навіть заняла ст. Затише, та тим самим перетяла звязок залізничою дорогою між Одесою а Жмеринкою. Отже всі дані по нашій стороні і нам також не остається нічого, як прилучитися до інших частин і спільними силами очищувати Україну від червоного наїзника.

Вістка була принята з величезним одушевленням і захопленням. Здається, що в тій хвилі кожний був здібний до найбільшого пожертвування і кожний готовий був кинутися навіть на переважаючого ворога. Радісним бойовим окликам не було кінця. Без жадного приказу злітали зі шапок червоні стяжки, а на їх місце появлялись синьо-жовті, а де-не-де й тризуб.

Зараз по короткій нараді рішено повернути назад і йти на ст. Затише, щоб злучитися з кіннотою от. Шепаровича.

Охочо, жваво й з грімкими патріотичними піснями минали ми села. Дивувалися Німці, збігалися на вулицю, розпитували і — недовірчиво похитували головами.

На вечер добились ми до одного села (не тямлю назви), та розташувались на ніч. По обох боках села на головнім шляху були розставлені сильні застави, а кінні розвідки цілу ніч вганяли полями. Та ніч проминула спокійно і ми рано вирушили далі. В полудне почали зближатися до залізничого шляху. Далеко на ліво було чути рідку гарматню стрілянину. Бо, як ми довідались пізніше, большевики ліквідували при помочи панцирки збунтовані села. Між стрільцями було помітно якусь непевність та поденервованість. Наперед вислано кінну розвідку. Тільки що ми перейшли залізну дорогу понище ст. Затиша, як вернули наші розвідчики. Вони донесли, що стація знаходиться в руках большевиків і що саме тоді привели були ранених та полонених Галичан десь із-під Захаріївки.

Нам стало ясно, що ми, як артилерійська частина, а ще не визнаючись як слід в обставинах, не можемо самостійно вести партизанської війни. По короткій нараді рішено йти далі і вдавати, що в нас не сталося нічого і що ми нічого не знаємо.

Відразу посумніли стрільці, зник недавній запал, а його місце заняло якесь пригноблення, розчарування, байдужість. Жалко було дивитись, як із сльозами в очах повільно почали замінювати національні відзнаки знову червоними стяжками.

На стації нас стрінули большевики дуже холодно та недовірчиво. Зараз командант стації закликав пор. Канюка і нашого політичного комісаря до себе. (Нашим політ. комісарем був Галичанин, що своїм політичним переконанням зближався до комунізму, та був

доброю людиною і ніколи не старався тероризувати національні прояви. Через те то і в теперішнім нашім „перевороті“ йому не сталося нічого злого, як це бувало по інших частинах. Він рішився був іти з нами, а тепер старався всіми силами, щоб більшевики не довідались про цей наш виступ).

Комендантові станції було неясно, чому ми не пішли на ст. Веселий Кут, як було в приказі, а на Затише. Пор. Канюк і наш політ. комісар пояснили це тим, що до нас дійшли були якісь чутки, немов би то Затише було заняте якимись „бандитами“, і ми пішли сюди, щоб помогти їм (больш.) прочистити дорогу. Командант дався „переконати“ і зі свого боку поінформував нас про повстання кінноти от. Шепаровича, та потішив, що тепер вже нема ніякої небезпеки, бо їх прогнали. Показалося також, що наші перші дві бригади не робили ніякого перевороту, а навпаки, почисуються на фронті дуже гарно. Більша частина їх була щось два дни дійсно окружена Поляками і большевики самі пустили були поголоску про їх перехід, та потім вони перебилися назад і справа виснилась. Тут довідались ми також, що Одеси не занимали ніякі полонені і Румунія також не перепускала ніякого війська. Отже з нашого цілого перевороту вийшов „пшик“. Ми мусіли замасковуватися всякими способами, щоб большевики не винюхали чого (так і не знаю, чи вони знали щонебудь про наш переворот, чи ні), показували своє „обурення“ проти „бандитів“ от. Шепаровича і велику охоту до відїзду на фронт. І дійсно нас тягнуло на фронт, щоб на всякий випадок бути між своїми, а не одинокій частині блукати в запіллю в непевних часах та обставинах.

Селяни розказували нам, що збунтованим „Ґалічанам“ помагало кілька сіл, та коли большевики наперли, то „Ґалічани“ втекли, а ті села були втихомирені та цілковито спалені. Ще розказували, що того дня ранком вели большевики щось пять наших полонених страшенно обдертих, змучених та побитих. Що з ними сталося, не знали.

Тут мені довелось побачити перший раз большевика-китайця. Був ранений у груди, та цілком спокійно сидів собі на пероні і покурював свою коротеньку люльку. Мене дивувала його витревалість, бо тутже побіч нього лежав один большевик-европеєць блідий і майже непритомний, ранений тільки в руку.

Большевики не зважали на нашу поведінку, і відносилися супроти нас дуже осторожно та видно хотіли нас чим скорше позбутися. Скоро розстаралися нам ваґонів і ми таки ще того дня заваґонувалися.

Майже вже перед самим нашим відїздом стався один інцидент, котрий міг був скінчитись багато гірше, як скінчився.

Пор. Канюк, чи з горя, чи на прощання, потягнув трохи „самогону“. Коли большевицький командант, у свого рода промові, почав завзивати нас вірно боротись проти буржуїв та бандитів, пор. обурився і крикнув:

— Щоб я, щирий Українець, бився проти Петлюрівців? Ніколи в світі! Я все буду боротись проти Москалів..! —

Большевицький комісар (він ходив у панцирі на грудях) зараз його арештував і повів до якоїсь кімнати таки на стації. За ним пішов і наш політ. комісар. Нам приспішили відїзд, так що багато з нас і не знали, що сталось з нашим поручником. Аж по дорозі вже ми довідались, що нашому комісареві вдалося вирвати його з большевицьких рук і взяти під свій догляд та свою відповідальність.

Так із нашим виїздом із Затиша закінчилася перша наша спроба повстання проти большевиків.

В перший день Великодних свят, 11. квітня, приїхали ми на ст. Бірзуля, де і просиділи цілий день. Прийшлось їсти „свячене“ у ваґонах. Хлопці шлялися по стації (в село не можна було йти, бо ніхто не знав, як довго будемо стояти) та купували сало, ковбасу, варені яйця ітд., щоб „розговітися“. При цій нагоді наведу один випадок, характеристичний для тодішних обставин. Коли ми лише приїхали на стацію, то фунт вареного сала можна було дістати за 700 карбованців („лопатками“, що тоді були найліпші гроші побіч гривень). За дві-три години, коли збільшився попит, треба вже було заплатити 1200-1500 карбованців. Ціни підскакували очевидячки.

Виїхавши із Бірзулі, ми опинились аж на стації Вапнярка. Там ми ще просиділи щось два дні у ваґонах, потім виваґонувались і переїхали в село Вербову, що віддалена щось тільки 2-3 км. від стації. Тут ми просиділи около дві неділі і за той час розгосподарились таки добре. Була підготована українська вистава, яка й відбулася в досить тісній салі, здається громадського дому. Вистава почалася відспіванням „Ще не вмерла Україна“, яке всі, включно з цивільними учасниками, вислухали стоячи. На цій виставі був також один большевик, Москаль десь із саратовської ґуб., якийсь свого рода комісар, що часто заїздив до села. Він на початку пісні продовжував сидіти, та діставши пару стусанів від наших хлопців, хоч не-хоч мусів піднятися та зняти свого каптура. Ми це ще довго потім згадували, як то Москаль, та ще большевик, мусів віддати честь нашому національному гимнові.

Так спокійно минуло нам щось дві неділі. Аж одного вечера скликав нас пор. Тит Черський (старший, їх було два брати, Буковинці) і шепотом розказав нам, що аж тепер вже дійсно наші на фронті перейшли на сторону Петлюри. Большевики дуже озвірені на всіх Галичан і тепер почнеться розброювання та розстрілювання тих частин, що осталися в запіллю. Тому ми мусимо ділати. Командний слад рішив взяти ініцiятиву в свої руки. Вирішено, що ми мусимо перші напасти на большевиків. Мусимо заняти Вапнярку, де є досить багато всякого добра і досить важний пункт, а залога мала. Також недалеко є большевицьке летнисько й булаб надзвичайна радість, як би нам так вдалося захопити і кілька літаків. У всякім разі перемога мусить бути по нашій стороні. Ми вирушимо двома відділами, а один із них має бути під командою якраз пор. Черського. Тому він спитав нас, хто голоситься добровільно на цю нічну прогульку. Хоч цей раз вже не було помітно того захоплення і піднесення на дусі, всеж таки зголосилося споре число. Не видержав і я, за що дістав нагану від свого старшого брата (тоді підхор., Зиновія), бо мені, як телефоністові, не треба туди „пхатися“. Розуміється, що і він пішов з нашим відділом, щоб „мати мене на оці“ та не спустити зпід свойого „догляду“.

Ті, що оставали на місці, держали строге поготівля та стійки на кожній вулиці.

Вже добре стемніло, як ми вирушили на стацію. Один із учасників, не знаю вже хто, почав напирати, щоб наперед збочити та йти заняти летнисько, а то потім, коли вони довідаються, що стація занята, змо-

жуть утекти. Та було рішено, що і „потім“ не буде пізно.

В найбільшій тишині дійшли ми до стації, та задержались за переулком одної вулиці; потім перейшли за другий переулок... Большевицькі стійки дивились на нас досить здивовано та не чіпали ані вони нас, ані ми їх. Через якийсь час вийшли ми на залізну дорогу, перейшли кілька ліній завалених порожними ваґонами та опинились на другій стороні стації. На стації шипів броневик, зложений із кількох денікінських броневиків, розбитих зимою в Тирасполю. (Вони при відвороті пустили були щось вісім броневиків один на другого, щоб не оставити їх в добрім стані большевикам). На однім ваґоні ще виднілась напись „Коршун“. Його присутність, про яку ми не мали найменшого поняття, вплинула на нас досить відємно. Ми залізли в якісь порожні ваґони і почали ждати. Пор. Черський передав команду мойому братові (котрий ще не відзискав як слід своєї сили після недавно перебутого тифу), а сам сказав, що йде відшукати другу ґрупу. Порозумівшись з нею, мав подати нам відповідні вказівки та гасло до виступу.

В нетерпеливім ожиданню пересиділи ми в тих ваґонах кілька годин. Над ранком повідомлено нас, щоб ми вертали до Вербової, і ми так само тихо перейшли стацію та вернули до свого постою.

Большевики видно вже знали, або тільки догадувались про наш виступ, бо вже помітно було між ними якийсь підозрілий рух. Та покищо ми одні других оставили в спокою.

Так і до сьогодні не знаю, що перешкодило нам виконати наш плян. Страх перед броневиком, чи просто нерішучість?

У Вербовій рішили виїздити, злучитись з 5-ою легкою батерією, що стояла у сусідному селі, а потім пробиватись до партизанів, що мали бути десь досить близько, і вже з ними разом пробувати перебитися до української реґулярної армії.

Так ми спішно почали ладитися в дорогу, що ледве на 10-ту годину вспіли вирушити. Коли прийшли до постою 5-ої легкої батерії, то її вже не застали. Вони не могли нас діждатися, а не знаючи, чому ми так опізнилися, вибралися самі в невідому дорогу. Тому ми й не зупиняючись, потягнули дальше.

Не знаю, з якої причини наша кольона була майже не забезпечена. Правда, наперед була вислана кінна стежа, опісля йшли гармати, вози з набоями та скорострілами і решта обозу. Ані боки, ані кінець кольони не були забезпечені. Так само не прочуваючи ніякої небезпеки, сидів я собі на заді самого останнього воза. Та тількищо ми виїхали за село, як з ліва ізза горбка показалося яких 20 кінних большевиків, в ґальопі перебігли місток і почали доганяти нашу кольону. Я так і охолов. Не знав, як ділати і нащо рішитися, бо на такий випадок не було жадного розпорядження. Стріляти, значило отверто виступати проти них, чого ми до того часу ще не показали назовні і чого я не міг зробити самий без виразного приказу. Колиб я і вистрілив, то тим одним стрілом я не зробивби нічого, тільки самий наразився на небезпеку, бо вже в слідуючім моменті перший із них міг був мене рубнути шаблею. Та взявши під увагу, що вони своєю малою скількістю не уявляють собою великої небезпеки, я рішив не ризикувати і остатися спокійно на місці. На роздумування й не було багато часу. Я ледви що вспів крикнути візникові, що йдуть большевики, та приготовити в правій руці кріс, щоб мав чим заслонитися на випадок можливого удару, як вже в слідуючім моменті вони проскакали наперед, майже не звертаючи на мене уваги, викрикуючи:

— Ґдє ваш камандір? —

— Я, чого вам треба? — виступив десь на середині кольони пор. Канюк.

— Пріказ ат нашево камандіра, чтоб ви січас злажілі аружія, — вибубнив большевик.

Пор. Канюк поступив два кроки взад.

— Що?... Я, вам — оружжа!? Я вам як зараз зложу оружжа, то ви всі в штани нас.....! Хлопці, за кріси! —

Рішучий виступ пор. Канюка вмить підбадьорив нас і в тім моменті большевики вже були окружені узброєними стрільцями. Не сподіваючись такого рішучого спротивну, большевицький командант відразу змінив тактику. Зараз понизив голос, почав перепрошувати за такий різкий тон, та пояснив, що то зайшло якесь непорозуміння, і щоб він, пор. Канюк, був ласкав поїхати особисто на стацію та з командантом стації залагодити те непорозуміння. І тут зробив пор. Канюк похибку. Сів на коня, взяв з собою пор. Черського і ще одного ст. дес. тай поскакали з большевиками на Вапнярку. Відїзджаючи дав нам приказ направити гармати та скоростріли на стацію та ждати його повороту.

Ми заховалися за дерева якогось саду чи цвинтаря і — почали ждати. За яку годину ми побачили через далековиди, як у Вапнярку вводили вже розоружену 5-у легку батерію. А ми все ждали та ділилися своїми думками про теперішню ситуацію. Багато з нас було тої думки, що найкраще булоб відкрити на стацію вогонь зі всіх гармат та розігнати большевиків на всі вітри. Та коли ми побачили, що легка батерія вже розоружена, то само-собою ця можливість вже відпадала.

— Ех, щоб так ми були злучилися з легкою батерією та не дали її розоружити, не так ми були би говорили з комуною, — зітхали деякі.

Так ми просиділи до другої години, а не діждавшися повороту пор. Канюка, рішили відступати в боєвім порядку на Комаргород.

Ми вийшли на головну дорогу Вапнярка-Комаргород, пустили за передними стежами обоз та гармати, а похід замикала піхотна розстрільна, що тягнулася досить далеко по обох боках шляху. У розстрільній були три скоростріли „Максима“, по одному на крилах, а один по середині, так що розстрільна представляла собою досить велику боєву силу. При такім відвороті дігнав нас конем пор. Черський, що саме вертав із стації. Він розказав нам, що большевики арештували пор. Канюка і під загрозою смерти присилували його підписати нам приказ, щоб ми зложили зброю. Його вислали до нас з тим приказом, наказали зробити по дорозі мітінґ і подати до загального відома приказ нашого команданта. За короткий час ми всі вже про це знали, та в нікого й на думці не було, щоб здержуватись в поході. Велика більшість була проти того, щоб складати зброю і тому, щоб користати на часі, ми не задержувалися ані на хвильку. Були й такі, що схилялися до думки, щоб зложити зброю по доброму, бо все одно нас розброють силою, що значно погіршить нашу долю, а крім того невиповнення приказу пор. Канюка потягне за собою його неминучу смерть. Та все таки ми відступали дальше.

Коли вже відійшли досить далеко, стягнули розстрільну, що значно припиняла похід, і під охороною сильної задної сторожі відступали вже шляхом.

Із сторони Вапнярки не було замітно найменшого руху і ми з тої сторони були досить забезпечені. Вже недалеко Комаргороду стрінули ми малий відділ большевиків, до 30 людей, що йшов у сторону Вапнярки. Вони мабуть вже знали про „зраду“ Галичан, бо з дуже великим збентеженням і мовчки старалися нас проминути. І з нас також ніхто їх не чіпав, не мов забезпечуючи собі їх прихильність. І дійсно пізніше це нам послужило як „доказ“, що ми не мали жадних ворожих намірів супроти „товаришів“.

Частина II-ої скорострільної бриґади У. Г. А.

Аж в шестій годині перед вечером перемучені, голодні, спинились ми в Комаргороді на толоці коло панського двора. Кухарі зараз взялися роздавати обід, що вже давно візся готовий в походових кухнях.

Та яке було наше здивування, коли серед обіду зявилися між нами чотири большевицькі кавалєристи, на чолі із тим їх командантом, що рано так невдачно хотів нас розброїти. Він зараз звернувся до пор. Черського, чи він зробив вже мітінґ і як рішено поступити. Пор. Черський, заскочений їх несподіваною появою, замявся і почав оправдуватися, що він ще не робив ніякого мітінґу, бо не хотів мучити стрільців, здержуючи їх по дорозі, а думав це зробити вже тут на місці і тільки ждав, щоб скінчився обід.

— Дуже добре, — відповів большевик. В такім разі я зажду, і коли позволите мені, остануся вже до кінця, щоб почути вислід.

Розуміється, що ніхто й не думав йому забороняти бути на мітінґу, який тепер вже треба було скликати, тимбільше що бол. командант поводився якось свобідно і певно.

Зараз скликано всіх на мітінґ і пор. Черський подав до відома приказ пор. Канюка (який ми всі давно вже знали), та просив, щоб хтось забрав слово.

Здається мені, що вже й не зголошувався ніхто окрім большевицького команданта. Він виголосив московською мовою досить запальчиву промову, потрясаючи зухвало за кожним реченням своєю патлатою головою. Звертаючись до „пролєтаріяту всех стран“, взивав взяти собі приклад від нього. Він сам, донський козак (а більшість їх не пішла з большевиками), роздав всю свою землю безземельним, а сам зрозумів, пізнав, пішов і т. д. і т. д.

Він знає, що стрільці всі пролєтарі і невинні нічого в „зраді“, що це тільки деякі з буржуазних старшин запаморочили нам голови. Він певний, що ми не підемо за тими буржуями, а останемо дальше вірні гаслам революції. Тільки тепер для вияснення непорозуміння і щоб доказати, що ми не є ворогами „рабочіх мас“, мусимо виконати приказ свого команданта і зложити зброю.

Ще, здається мені, говорив хтось із старшин і також взивав показатися здисциплінованими і виконати приказ свого команданта, а він певний, що через день - два товариші переконаються, що ми не зрадники, віддадуть нам зброю і ми знов підемо на фронт проти спільного ворога.

В кількох місцях почулися притакуючі відповіді а решта пригноблено мовчала.

Так і „рішено“ зложити зброю. Донець тріюмфував, та цілком по товариськи розговорював із старшинами і запевняв, що нам не станеться нічого злого. Він дуже вдоволений, що мітінґ відбувся так спокійно

Штаб Х. бриґади під Винницею в серпні 1919 р

і однозгідно*) і він тому навіть не хоче нас трудити, а позволяє нам переночувати тут і аж другого дня відїхати на Вапнярку. Кріси остаються нам, але замки від гармат, піхотних гарматок (Infanteriegeschütze) і скорострілів мусимо їм передати.

Розпорядившись так, всі чотири кавалеристи вернулись на Вапнярку. Ми осталися самі в Комаргороді. Хоч і зі зброєю в руках, та розброєні, без жадної сторожі, але і без власної волі й ініціятиви. Ми ждали, щоб зложити і решту зброї чотиром большевикам, та вірили в те, що все „виясниться" і нам її повернуть.

Багато повтікало тоді, головно старшин. Та були й такі, що відмовились від утечі (пор. Костинчук, пор. Брик і ін.) „Що буде всім, те буде й нам" — говорили.

Мій брат старався мене також наклонити до втечі.

— Візьмем, — говорив — кілька апаратів (я був тоді телефоністом), бо все одно заберуть большевики, продамо, щоб мати грошей на дорогу, і потягнемо або до партизанів, або переправимось через фронт. —

Я спротивився: — Коли большевики запримітять, що нас так зменшилося, а запримітити буде легко, то певно пішлють погоню. Розуміється, що й легко їм буде нас дігнати та зловити. Тоді одинцем зможуть і порозстрілювати. А так, „що буде бабі, те буде й громаді."

Так ми й осталися.

Оставивши варту коло обозу та гармат, всі порозходились по хатах на нічліг. Та ще довго в ночі гуторили між собою про події дня, про те, що сталося і що ще могло статися.

Кінець-кінців поснули. Та не довелось нам довго спати. Десь коло 2-гої години побудили нас алярмово та приказали негайно їхати на Вапнярку. Видно побоялись большевики оставляти нас самих до другого дня і ще таки будь-що-будь зі зброєю в руках.

Коли ми вже були готові до відїзду, приказали нам зложити всі кріси на один віз, щоб ніхто не мав коло себе жадної зброї.

Ми відмовились: — А колиб так по дорозі напали на нас які „бандити", чи ви чотири зможете нас оборонити? Ні, ми самі себе будемо боронити, а кріси зложимо аж на стації. —

— Ану-ж, — думалося, — може дійсно партизани довідались від наших втікачів, що з нами сталося, й поспішать нас „відбивати"?

Большевики більше не настоювали. Ми хоч і були розброєні, та маючи кріси в руках, все ще представляли собою силу і вони не посміли нам противитись.

Почало сіріти на дворі, як ми приїхали на стацію. По обох боках брами стояли большевики та відбирали від нас останню зброю. Аж тепер ми тратили останню спромогу самоборони, аж тепер кожний відчув, що означає зложити зброю, збутися власної волі й у всему підлягати ворогові.

Деякі без жадного заінтересування пішли ще досипляти невиспану ніч, та більшість вже так і просиділа до ранку.

Зараз по обіді оголошено нам, що має відбутися для нас мітінґ. Нас зігнали на площу, загороджену з трьох сторін досить високим муром, а з четвертого заставлену возами нашого обозу, та казали ждати.

Проходжуючись на краю площі я запримітив між возами скоростріл, звернений в середину цього чотирокутника. Мені зразу зробилось якось моторошно.

— Невже нас усіх тут так і порозстрілюють? — подумав я.

Я зараз звернув на це увагу пор. Брика*), що саме тоді був недалеко мене. Цим він також дуже занепокоївся, та таки зараз підійшов до большевика коло скоростріла і спитав його, що це має означати.

— Нічево, — відповів той, — нє безпакойтєсь. Ето в нас всеґда на мітінґах такий звичай. —

Та ми цим мало заспокоїлись, а пор. Брик радив не звертати більше нікому уваги, щоб не викликати паніки. Та коли появились між нами їхні комісарі, то ми аж тоді заспокоїлисъ цілком.

Почався мітінґ. Бесідники виходили один по другім на підвищення і говорили. Ріжниці в їх балачці майже не було. Та із тих всіх промов тяжко було взагалі щонебудь зрозуміти. То був якийсь хаос накопичених слів, як: інтернаціоналізм, комунізм, пролєтаріят, буржуазія, революція, контрреволюція, провокація і т. д. і т. д., які в дуже короткім часі слідували один по другім. При кінці ще говорив один Галичанин, мабуть большевик з переконання. Він виголосив дуже запальчиву промову, підчас котрої часто замикав очі та потрясав затисненими кулаками.

Потім прочитали нам резолюцію, яку ми „ухвалили одноголосно." Там стояло, що ми не солідаризуємося із „зрадниками" пролєтаріяту, що перейшли на сторону „контрреволюції," їх осуджуємо і рішаємо тим завзятіше боротись в рядах „рабоче-крестянської" армії, в рядах пролєтаріяту. Так ми мали перестати існувати як окрема галицька частина, а мали бути порозділювані поміж большевицькі. Хоч ця остання точка дуже нам не подобалась, то всетаки ми були раді, що тільки цим скінчилось, що зможемо знову почуватися вільними і з крісом у руках. А там — коби на фронт.

І дійсно ми почали почуватись свобідніше, не так пригноблено. Ми надіялися, що нам таки зараз повернуть свободу, віддадуть зброю та почнуть розділювати по їхніх частинах. Адже наша резолюція була принята з великим одушевленням. Та їм не спішилося. Зараз таки по мітінґу наша резолюція забулася. Навіть й не згадував ніхто про неї, як би її зівсім і не було. Значить, ми оставалися й на далі під їхніми вартовими як полонені. Правда, сторожа була досить поверховна і недбала, так що найменша спроба утечі могла увінчатися успіхом. Та тоді над цим ще мало хто думав, бо всі ще вірили, що нас скоро увільнять, і не хотіли утечею викликувати їх недовіря. Однак уже в той час були поодинокі випадки. Так, наприклад, на другий день ми мали велику радість, коли побачили одного нашого бунчужного (чи булавного ст. дес.), що разом з якоюсь старою Жидівкою продавав на стації „сємочкі."

---

*) Підчас „мітінґу" було кілька горячіших, що хотіли виступити і заявити нашу ворожість до большевиків, розброїти цих чотирох і прямувати далі на злуку з партизанами. Більш поміркованi ледви їх вспокоїли.

*) Пор. Брик був досить товстий, чим був дуже невдоволений і часто нарікав. — Кому буде, то буде, — говорив нераз, — а мені таки буде. Через мій старшинський степень, а ще більше через це моє прокляте черевце, певно ніяк мені не повірять, що я не буржуй. Мабуть із цеї жури він щось за два дні так страшенно схуд та почорнів, що трудно було його пізнати.

Він втік таки першого дня, а тому що володів знаменито жидівським жарґоном, удався до Жидів як „свій" і просив їх захисту. Розуміється, що йому повірили, переодягли і дали притулок. Він тепер, користаючи зі свого положення, заризикував і прийшов на стацію, щоб побачитися зі своїми. Розуміється, що всі „сємочкі" були скоро випродані, бо хто тільки його пізнав, йшов купувати, щоб при цій нагоді хоч троха довідатись, що нового там, за муром, на волі. (Цей бунчужний розказував нам ще передтим, як то він спасся вже раз від большевиків в цей спосіб в одної жидівської родини. Та по короткім часі мусів був відтам втікати, бо при якійсь жидівській церемонії не знав, як повестися, і Жиди почали його підозрівати).

Зараз на слідуючий день забрали багато наших возів та коней і щось поверх 20 чоловік, що зголосилися добровільно, до Тульчина, чи до Гайсина рубати ліс, чи на якусь іншу роботу. Для решти прилагодили тягарові ваґони і попросили приміститися в них. Передтим зарядили збірку із наплечниками та всім майном і перевели ревізію. Розуміється, постаралися при цій нагоді, щоб ні в кого не осталася яка пара добрих черевиків (що й так було великою рідкістю), або добре білля і т. д. При тій нагоді я, не знаючи цілі ревізії, знищив зі страху свій щоденник із всіма датами та записками.

Український гарматний дивізіон „Синьої Дивізії" коло Ковля в 1918 р.

В кожнім ваґоні містилося приблизно 40 людей. Не те щоб спати, а й сидіти тяжко було всім нараз.

Ми оба з братом опинилися в „старшинськім ваґоні." Ми тому так його охрестили між собою, бо там був також командант нашої батерії, пор. Костинчук із своїм небожем Л. Мікошом (помер ц. р. в Білгороді. Обидва його шурини, Черські, втекли ще в Комаргороді) і ще кілька інших старшин та підстаршин.

В день убивали час гранням в шахи (що якимось дивом знайшлись в когось), зате вечером без світла була страшенна нудьга. Та скоро вдалося зарадити і цьому лихові. Я пішов до телефонічного возу та повідбирав від всіх телефонічних апаратів батерії. В ваґоні злучив їх дротом, а коли знайшлася в когось жарівка, то ми того вечера могли похвалитися дійсно „буржуйським" освітленням. Хоч і слабе було це освітлення, та всетаки можна було добре всіх розріжнити у ваґоні і вже не було небезпеки набити собі на чолі ґудза до голови сусіда.

Бачучи, що наше положення не зміняється, ми почали знов непокоїтися нашою судьбою. Ніхто не знав, що з нами має статися. Одні догадувалися, що нас повезуть до Одеси, щоб там переформувати в боєві частини, інші говорили, що нас інтернують в таборах, знов інші, що нас вишлють на якісь роботи і т. д. Одним словом, між нами почав зростати песимізм, а разом із ним почало зростати і число утікачів. Вже першого ранку, після нашого заваґоновання, при ранішній провірці показалося, що майже в кожнім ваґоні бракує 2-6 чоловіка. Командант сторожі злостився, грозив, що може поводитися з нами строго і кінець-кінців іменував у кожнім ваґоні „товариша командіра," котрий був відповідальним за всіх співжителів свого ваґону. В нашім ваґоні (тої ночі втекло 4) хотів іменувати пор. Костинчука, та той відмовився тим, що дотепер вже був досить командантом, а тут тепер може бути хто інший. Цю тяжку службу перебрав один ст. десятник.

Того дня замітно було між большевиками якесь велике поденервування. Вони бігали горячково то сюди, то туди, більше кричали як говорили, строгіше держали коло нас варту, а з нами взагалі не хотіли говорити. Та все таки нам вдалося довідатись, що причиною цього всього було заняття ст. Крижополя, віддаленої яких 30 км. від Вапнярки в напрямі на Одесу. То от. Шепарович пробивався зі своєю кавалєрією з Херсонської ґубернії і так несподівано наскочив на стацію, що захопив цілу большевицьку касу та кількох комісарів.

По обіді приплентався на Вапнярку якийсь комісар-жидок, у страшенно пірванім чорнім шкірянім кожушку, тільки в однім чоботі, подряпаний, без картуза та з підбитим оком. Зараз збігся довкруг нього добрий гурт цікавих і він почав зпочатку оповідати про свої пригоди, а потім викрикувати на ціле горло:

— Што ви возітесь с етімі сукінимі-синамі Ґалічанамі? Пад стєнку їх всєх, разстрєлять їх всєх сукіних синов! Вот сматріте, што ані с меня сдєлалі!

Його викрикам та провокації не було кінця. Та ми помаленько усунулись йому з очей та позалазили у ваґони. Пізніше ми довідались, що це саме був один із щасливців комісарів, котрим вдалося вислизнути з Крижополя.

Того таки самого дня ми ще раз були свідками большевицького переполоху. Десь перед вечером показався досить низько над Вапняркою літак. Вистарчило, щоб хтось крикнув, що це польський, як усі заметушились, забігали, приказали нам поховатися у ваґонах, а самі справили страшну безладну стрілянину. За короткий час літак почав спускатися в долину. Радости їх не було кінця і таки зараз вибралося кілька їздців із їх командантом до того місця, де він осів. Та яке-ж було їх розчарування, коли вернувшись їх командант почав лаяти та кричати на всіх зате, що підстрілили свій літак та допитувався, хто їм дав приказ стріляти.

— А чорт єво знал, што он наш, — оправдувався наш вартовий. — Стрєлялі друґіє, то й я стрєлял.

Так на тім й скінчилося. Потішалися тим, що літакові не сталося нічого злого.

Вечером ми вже знали напевно, що нас мають повезти до Одеси, та ждуть тільки, щоб направити крижопільську стацію після гостини от. Шепаровича. І знов до пізна в ночі велись гутірки про нашу судьбу. Деякі ще були настроєні досить оптимістично, твердили, що нам не може статися нічого злого, та радили спокійно виждати кінця. Інші знов були противної думки, радили не довіряти большевикам, при першій нагоді втікати і використати прихильність до нас тутешнього населення та переждати, поки прийде українська армія. А що вона прийде, про це не було найменшого сумніву (тоді ми ще не знали, яка судьба постиґла ті галицькі частини, що перейшли на українсько-польську сторону).

При ранішній перевірці комендант сторожі знов не дочислився всіх у нашім ваґоні. Лютости його не було кінця. Кричав, сварився, грозив усякими утисками, а на кінець візвав до себе команданта ваґону, щоб на нім вилляти всю свою злість. Та показалося, що командант ваґону зник тої ночі також. Не було іншої ради, треба було вибирати нового.

Того дня причепили до наших ваґонів паровіз і потягнули нас на пол.-схід.

Не зважаючи на те, що так часто лучалися випадки утечі, підчас їзди ми були взагалі майже без нагляду. Ціла варта, що складалася щось із шістьох людей, а 7-го команданта, їхала в останнім ваґоні і тільки на стаціях виходив дехто із них та заглядав по черзі до наших ваґонів. Тепер ще лекше було втекти, чим із постою. Наші вартові не боронили нам висідати на стаціях, а перед відїздом не дуже слідили за тим, чи всі вернулися назад у ваґони. Отже вистарчало злізти на стації і більше не всісти до ваґону, щоб по відїзді поїзду остатися. Про це я мав нагоду переконатися на однім малім перестанку перед стацією Кодима. Там зліз мій брат з їдункою, щоб купити щонебудь зїсти, та поїзд скоро відїхав і брат не вернувся більше до ваґону. Це було мені дуже не наруку, бо ми обидва вже мали готовий плян, щоб того вечера зникнути, і я почав вже роздумувати, як би то найскорше остатися й мені на котрійсь стації, щоб потім десь з ним стрінутись. Але на слідуючій стації брат прийшов і оповів, що він ледви вспів вчепитися останнього ваґону, щоб не остатися на стації.

Ця пригода тільки затвердила в нас постанову утечі. Ми почали ладитися в дорогу. Переглянули все своє „майно," та оставили в наплечниках тільки те, що найпотрібніше. Дуже жалко було мені оставляти мій коц, що через дві зимі, ще з Станиславова, дуже ставав мені в пригоді, а щоб брати його з собою, не могло бути й бесіди. Тому я дуже втішився, коли один залізничник предложив мені за нього смішно малу ціну (1000 карбованців „лопатками") і без найменшої надуми згодився його продати.

Почало вечеріти, як ми спинились на котрійсь (чи не Слобідка) стації перед Бірзулею. Тут ми постановили перевести наші пляни в діло. Поставили свої наплечники під плащі (вони вже були такі малі, що їх майже не було замітно під плащами), попрощались із тими, що були втаємничені в наші пляни, і вийшли на стацію „купити щось зїсти."

Щоб не викликати ніякого підозріння, ми дійсно зайшли до якоїсь коршми, купили троха харчів і зівсім спокійно почали заїдати. Потім вийшли і троха постояли перед корчмою, а тому що вже було таки добре стемнілося, а поблизько не було видно жадного большевика, ми потихеньку обійшли корчму і вузенькими вуличками, поза якісь будинки вийшли на поле.

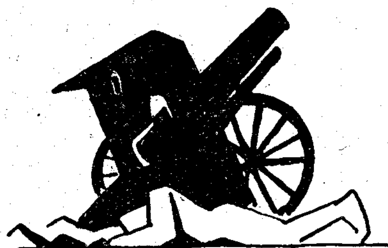
Зійшовши потім на дорогу, ми ще довго стояли та дивилися в напрямі стації. Жалко було всіх тих знайомих, з котрими пережилося стільки спільних моментів, радісно-веселих і журливих. А тепер? Перед ними одна дорога, а перед нами друга.

Нас вивів із задуми свист паровозу. Ми ще якийсь час проводили в думці відїзжаючий поїзд, потім перейшли залізну дорогу, що вела на Рибницю, і почали спускатися в село. По дорозі дігнав нас повертаючий з поля Молдаванин, (то було молдаванське село), підвіз нас і таки в себе переночував. Тут оставив я свій плащ з синього, ще передвоєнного австрійського сукна, котрий занадто звертав увагу стрічних і відразу розвязував питання, хто ми. На другий день ми розвідались добре про околичні села, полеві дороги та котрі місцевости требаб оминати, щоб не стрінути большевиків, і повандрували в напрямі Дністра, щоб потім вздовж його берега посуватися в гору.

Щось за два дні ми добились до села Катеринівки над Дністром (2 км. понище містечка Рашкова), де переховувались вже сот. Янович, пор. кавалєрії Костецький і ін. Тут нас запевнили, що в селі нема ніякої небезпеки і можна спокійно пересидіти непевний час, а потім якнебудь дістатися до своїх. Ми так і зробили, та осталися в заможніших селян на роботі.

Що сталося із оставшими в поїзді товаришами недолі, не знаю. Пізніше стрічався я з пор. Костинчуком, та він також не міг сказати нічого певного, бо він втік того самого вечера, що й ми, на ст. Бірзуля.

В тім селі, де ми перебували, говорили неясно, що десь коло Одеси большевики мали уставити скоростріли по обох боках поїзду, та „жарити по Галічанах." Скільки в цім правди і коли це сталося, та чи саме з нашим ешелоном — не знаю.

Бандурист Антін Мітяй

Написав: *Кость Місевич*

Десять літ у вересні цього року минає з дня його смерти. Ніґде не було згадки про те, що в 1921 році на Канівщині в одній з повстанчих ватаг був кобзар А. Мітяй. Розважав повстанців своїм співом під кобзу, загрівав думами завзяття... Але обступили ватагу большевицькі відділи ЧК., дехто з повстанців прорвався і зник у чагарах над Дніпром, але сліпий кобзар не міг цього зробити і був розстріляний на місці, а бандуру розбили об перший пеньок...

В десяту річницю його смерти хочу подати короткий життепис його і спогади про ту кипучу діяльність, яку покійний проявляв в часи 1917-1921 р. Зазнайомився я з ним в червні 1917 року в Проскурові. Виписала його Українська Громада на кілька концертових виступів. Покійний Трохим Верхола*) разом з Мітяєм були на засланні в Сибірі в Томську Звідти і їх приязнь. По концерті забрав я Антона до себе на село. Пробув він у мене кілька тижнів і розказував про своє гірке минуле. Уродився в році 1886 на Канівщині в м. Медвині — це кілька кільометрів від Кирилівки, родинного села Т. Шевченка. Походить з бідної селянської родини, осліп малим хлопцем. Чув раз бандуриста і з того часу мрія його була навчитись грати на бандурі. Зробили йому бандуру коваль і тесля таки в Медвині, довбану з верби. Пригадую собі, що Антін Мітяй оповідав мені, що в 1905 р. був у Києві і учився грати на бандурі у Гната Хоткевича. Грав Антін і по харківському способу і по полтавсько-чернигівському. Учив мене грати на бандурі і завше приговорював: „Як будете грати на бандурі, то постарайтесь мати кількох учнів, аби передати їм своє знання, щоб не гинули наші козацькі думи. Я маю учнів: Вас і одного учителя з Канівщини, як умру, ви передасьте другим кобзарське мистецтво, щоб розширялось воно по всій Україні!“

Ентузіяст був з нього великий, знав добре історію України, навіть у мене місцеві учительки годинами читали йому історичні оповідання. Поводиря мав сусіда з Медвина Марушевського, сина козака, хлопець 18 літ, мав шість кляс ґімназії. Захопився думами і пішов у св'т з Антоном Мітяєм.

— Хоч клопоту — каже — маю з ним багато, але не можу його покинуть, наче привязав мене до себе.

А сам мов дуб кремезний, як провадив Антона, то трохи прихилявся.

— Який же, кажу, клопіт?

— Та як який — оповідає — гострий дуже Антін, стерпіти не може, як почує, що хто зле говорить про Україну. Їхали оце ми з ним з Київа до Проскурова поїздом, так між Козятином і Жмеринкою учинив у ваґоні таку баталію, що я ледви його угомонив. Бачите, тепер у ваґонах усі дебатують за Центральну Раду і Україну, одні хвалять, а другі лають. У сусідстві з нами якісь жиди і кацапи почали лаяти Центральну Раду і Україну. Слухав мій Антін Агеєвич, терпів, терпів, далі зробився червоний як рак, як не скочить, як не закричить на весь ваґон: „Ах ви христопродавці, то ви анахтемські душі їсте наш хліб і ще лаєте Україну!“ Та до своєї торби, витягнув револьвера нагана і люфою наводить на голоси і кричити: „Убю анахтемську душу!“ Ті в ростіч, хто куди попав, а далі почали тікати і ті, котрі тільки слухали, бо сліпий міг убити навіть того, хто не лаяв України. Ледви, ледви угомонив я його і заспокоїв. Правда, до кінця подорожі ніхто і слова злого не сказав на Україну. Боялися. А ви кажете, клопоту не маю!“

Світлина дуже под бна до бандуриста Антона Мітяя.

Усміхнувся і я, і уявив собі цілу сцену. Ця розмова велась на веранді, а в садку під яблонею за столом сидів Антін і з захопленням слухав оповідання Кащенка. Цікаво придивляюсь до нього. Струнка, худа постава, чорні, невеличкі, до низу опущені вуса і рухливе, продовгувате обличча.

Грав Мітяй на бандурі гарно, особливо виходили у нього добре думи. Хотілось годинами слухати його приємний сумний тенор і здається не співав він а плакав...

Руки мав з довгими артистичними пальцями, які так і літали по струнах бандури.

Розпитував я Антона Агеєвича, як він попав у Сибір. Розказував, що випросив у студентів в 1906 р.

*) Відомий діяч на Проскурівщині.

в Київі якісь відозви, щоб розліпить в Київі на Подолі, і розліпив їх верх ногами. Поліція і догадалась, що розліпив їх сліпий. Арештували і вислали на Сибір у Томск. Українська Студентська Громада в Томску заопікувалась ним. Вернув до дому в Медвин аж в 1912 р. Заборонили йому грати на бандурі. Вірите, говорить, мусів вечорами по горищам ховатись, щоб хоч для себе заграть. Усе хотіли стражники бандуру побить! Особливо дався йому в знаки батюшка, що вічно доносив на нього в поліцію. Але прийшов 1917р.

— Антін, як почув за революцію — розказує поводир Марушевський — та у волость, зволік із стіни царський портрет і усіх порозганяв. А попа Москаля таки випровадив з мужиками з містечка. Завзятий він у нас!

Антін Мітяй виїхав від мене за пару тижнів на Канівщину. Обіцяв, що зробить там для мене бандуру.

Зустрінулись ми з ним знову в 1918 р. у грудні в Київі. Сиджу я в оперовому театрі в одній з горішних льож; чекаємо відкриття Трудового Конґресу. Чую, хтось в низу тихо грає на кобзі. Нахиляюсь і бачу Антона Агеєвича. Закликаю його по імени і через хвилину вже обнімаємось. Зрадів дуже. А деж моя кобза — питаю. Вибачте, зробив, але забрав мій учень учитель, так просив, що не міг відмовити — виправдується почервонівши. Заспокоїв його, що вже кобзу маю.

А Мітяй в ті часи грав по полках козакам. Розказував мені, що ходив навіть до гетьмана П. Скоропадського, як карні відділи почали на Канівщині гуляти. Добився таки, що його приняв гетьман, і він розказав йому про кривди селян. Обіцяли розслідувати, але все одно нічого не помогло.

— Чого це ви ходили до гетьмана, а не хто другий? — питаю.

— А якже я міг не йти, як нам кривду роблять! Він жеж був всеж таки наш гетьман, а я кобзар, то і мусів йому правду сказати, що діється по Україні!

В ті часи большевики вже насовувались на Київ і мені відомо було, що в Київі довго не всидим. Забрав я Антона до вагону з поводирем Марушевським і вивіз у Проскурів. Жив у вагоні і кожного дня приходив до мене розпитувати, що чувати нового на фронті. Як почув, що Київ заняли большевики, розплакався. — Невжеж нема кого, аби зєднав усіх і оборонив Україну?.. — Як міг, заспокоював я схвильованого кобзаря. Нарешті Антін не витерпів, прийшов раз до мене і заявив, що відізджає на фронт з одним з полків. Навіть і шаблю вже маю — каже. Маю і пистоля, але наган, а хотівби мати бравнінґа, чи не дасьте мені? — питає. Бравнінґа я не дав, бо боявся, щоб через необережність кого не пострілив, але умовити його, щоб зостався, не міг. Виїхав на Жмеринку.

В Камянці у місяці червні 1919 р. знов прийшов до мене Антін. В гарній чорній чумарці, смушкова шапка з червоним верхом, темно сині шаравари, а за плечами, в полотнянім чехлі, бандура. За поводиря йому хлопець Василько 12-ти літ, по козацьки убраний. Росказував мені, що виїхавши з частинами на фронт за Жмеринку попав у військову частину „Запорожська Січ" отамана Божка. Відступав з козаками на Тираспіль, а опісля через Румунію в Галичину. Навіть коня маю — хвалився мені.

І дійсно вже на еміґрації оповідав мені сотник з Запорожської Січі Д. Ґонта, що Мітяй весь похід відбув з ними в кінноті. Як ставали в степу у байраці на відпочинок, зараз же саджали кобзаря під деревом, а наоколо старшини і козаки слухали дум.

Довго не всидів Антін в Камянці, обійшов усі полки і Юнацьку Школу, співав в Камянецькому Університеті, і одного дня прийшов до мене попращатись.

— Іду, — каже — знову до Січі, козаки тужать за мною! Показує листи. В одному з них читаю: „Батьку Кобзарю! Приїзджай до нас, бо заскучили ми за твоїми думами!" Показує цілу купу посвідок, де в якій частині співав. — Навіщо це збираєш, Антоне Агеєвичу? — запитую.

— То, бачите, як мене не стане, то щоб по цих посвідках знали, що і я на щось таки здався, як воювали за Україну!

І дійсно мав сотки посвідок з 1917 р Не відомо, де ті посвідки, може зігнили з трупом, а може і є на Канівщині, куди так рвався покійний. Бачилися ми з ним вже в останнє. Як виїхав на Київ, повернув на Канівщину, а тут добровольці Денікіна знов заняли Київ.

Залишився кобзар Мітяй в рідних сторонах. В червні 1921 р. вже на еміґрації передавав мені оден залізничник повстанець Х... поклін від нього, а в вересні тогож року Антін Мітяй вже був розстріляний...

Цим закінчую свої спомини про кобзаря Мітяя*).

---

*) В 1927 році в большевицькім журналі Глобус ч. 13 в статті „Кобзарське мистецтво на Україні" читаю дослівно таке: „За цієї доби деякі кобзарі прозодять крім своєї мистецької роботи і громадянсько-політичну. Таким був на Київщині (на Звенигородщині і Київщині) кобзар Мітяй, **який загинув від Німців через свою повстанчу роботу проти гетьманства і німецької окупації**".

Якби не гостив я кобзаря А. Міттяя в 1919 р. у себе, і якби не було ще туг живого свідка сотника Д. Ґонти, з яким був кобзар в Запорожській Січі, можнаб подумати, що справді кобзаря Мітяя розстріляли гетьманці. Вістка ця зовсім неправдива

Як формовано Січових Стрільців у Самбірщині

Написав *Андрій Чайковський*

І до нашої політичної організації прийшов зі Львова зазив до формування Січових Стрільців в літі 1914. Самбірська організація, котрої головою був Др. Данило Стахура, вибрала окремий комітет, до котрого війшов і я. Комітет передав на мене цю роботу, бо я був одинокий колишній старшина. Всіх молодших змобілізували, а нам ніхто того не сказав, що можна було добути старшин інструкторів з чинної армії або бодай підстаршин.

Про нашу роботу повідомлено місцеву військову команду, яка тоді переводила мобілізацію.

Як організатор я мав тоді три найважніші завдання: 1) приміщення прибуваючих добровольців, 2) прохарчування, 3) одяг, а попри те бодай елементарне вишколення хлопців, щоб не прийшлось відсилати до Стрия (так було приказано) цілком сирого матеріялу.

Приміщення знайшлось в Бесіді, де була доволі велика саля. З найближчих сіл привезли люди солому на підстілку. Я замовив у місцевого бляхаря їдунки. Вони не були такі як військові з одного куска бляхи, але такої самої поємности і могли на якийсь час вистарчити. На кожній була добре пристаюча накривка. Про харчеві матеріяли, а так само про білля подбав жіночий кружок, треба признати дуже чинний. Пішла гаряча агітація по місті і по селах з зазивом до молоді поза обозязком військової служби, щоб зголошувалися до Самбора, а до старших, щоб привозили, хто що може, харчів на прокормлення добровольців. Наш поклик мав несподівані наслідки, яких я ніколи не сподівався. З міста зголошувалася шкільна, університетська та реміснича молодь, зі сіл йшли селянські діти. Це було над моє сподівання.

Я з початку дивився на цю організацію дуже скептично і не вірив в її успіх. Яж знав, як у мирний час усе відтягалось і викручувалося всіми способами від військової служби, а щож буде у воєнний час! Мені здавалося, що ширені антимілітарні кличі вспіли вже перейти в кість і кров нашого народа, і тепер то вже й пес до війська добровільно не зголоситься. Однак показалося, що я помилявся. Молоді зголошувалося що-раз більше, приходили навіть криві, і такі дітваки, що на перший погляд до війська не годились.

Щоб перевести третю точку мого завдання, я повибирав зпоміж добровольців професіоністів, шевців та кравців, закупив найконечніше приладдя і заставив їх „латати" одяги та обув. Бо добровольці приходили до нас у чім попало, і неодин утік з дому в ночі потай від родичів. Пішла теж агітація по селах за харчевими припасами. Народ радо відгукнувся і стали навозити із сіл усе: борошно, крупи, бараболю, буряки, привозили печений хліб та молоко.

Я не міг з дива вийти, звідкіля відразу взявся такий воєнний ентузіязм у нашого народу? Чи це зробили передвоєнні формації Січей та Соколів, чи може прокинувся колишній лицарський дух українського народу перед рішаючою хвилею і одушевив усіх до великого діла, з якого сподівався великої користи для України

Треба було братися до вишколу. Я вибрав кількох соколів і тямучих інтелігентів і переробив з ними, що найконечніше: постава, звороти, формації в одній і двох лавах, марші...

Я не мав ніякого правильника хіба австрійський і мусів вживати термінольоґії, яку я зложив собі при вишколенні Січей в Бережанщині. Чи вона була добра, не знаю, але дещо з того, напр. „походом руш" я стрінув у правильнику С. С. Тепер поділив я молоду братію на чети (цуґи) і шварми і понаставляв підстаршин.

Я завів зараз військовий касарняний порядок від щоденного рапорту аж до служби інспекції і т. ін. Щодня йшли добровольці на вправи рано і по обіді. Мої підстаршини робили своє діло добре.

Коли вже підучилися машерувати „в ногу" і робити обороти, взявся я до розстрільної. Я не мав нагоди придивитися, чи за той час, як я перестав інтересуватися військом, настали які зміни у веденні розстрільної і поступаючої за нею резерви. Тому я брав усе на давній лад, а саме, що за розстрільною йшла резерва в недалекій віддалі у масі (ґешльосен), що я все уважав за великий абсурд, бо така резерва давала ворожій артилерії знамените поле до попису. Та видно, що й другі того „доглупалися", бо я відтак завважав на вправах підчас війни, що резерва йшла теж в розстрільній. Говорю про це тут тому, що опісля певно насміхалися з мене мої молоді учні, що я їх так кепсько вивчив.

Ми ходили відтак на вправи в поле, і тут переробляли не лиш розстрільну, але і таборові вправи, патролювання, тощо.

Я ніколи не бачив у війську, щоб під гострим капральським командуванням рекрути так охотно робили усе, так швидко навчилися, як мої добровольці, хоч я ніколи нікого не покарав.

Добровольці тим часом приходили щораз більше. Треба було з новиками зачинати вишкіл на ново. Але треба було також перевести бранку, щоб негодячий матеріял даремно не передержувати. До того я запросив одного цивільного лікаря, і він перевів побір. Дітваків він відкидав. Памятаю, як один школярик, таки дитина, конечно пхався в стрільці. Коли відтак лікар його відкинув, то хлопчина плакав мов за рідньою мамою і на коритарі товк головою до муру. Ледви я його вспокоїв, обіцяючи, що за рік він певно буде стрільцем.

За дві неділі пильної праці, я вже був готовий з елементарним вишколенням. Тепер требаби зачинати науку з крісами. Я довідався, що С.С. у Львові наділили верндлями. Треба було за тим у місцевої команди упімнутися. Я пішов туди іще з одним комітетовим до підполковника Шв. Коли я йому, виложив, за чим приходжу, він збував мене жартами, дивлячись на нашу роботу як на дитячу забавку. Мене взяла „шевська пасія". Я сказав йому службовим

голосом, що беру річ зовсім поважно і застерігаюся проти жартів, бо я теж був австрійським старшиною і мій Nr. ранґовий з листопада 1878 певно старший як пана оберштлейтнанта. Я покликався ще раз на розпорядок верховної команди і жадав видати мені для вправ сотку верндлів, по 10 ладунків сліпих, та по 5 гострих і дозволу на військовій стрільниці перевести вправи у стрілянню. Я знав, що польські добровольці тим користуються. Тепер пан підполковник покинув жарти і заявив, що сам того питання вирішити не може, але він звернеться до корпусної команди в Перемишлі і дасть мені знати. Не знаю, чи він це зробив, але ми крісів не дістали.

А тимчасом, як я вишколював моїх добровольців, із сходу приходили до нас радісні вісти про побіди „наших бравих військ“, котрі однак із стратеґічних оглядів усе цофалися взад і концентрувалися, щораз ближче нашого Самбора. Та ще кружляла ворожба якоїсь столітньої жінки, що війна скінчиться в лозах над Дністром.

Та мені треба було моїх стрільців вислати на збірний пункт до Стрия. Хотів це зробити у двох партіях. На першу партію пішли ті, що вже були вишколені. Зроблено як найдокладнішу консиґнацію. Кожний хлопець дістав білля, направлену обуву і одежу, свою їдунку, і під командою студента Іллі Кульчицького пішли на двірець. За кілька днів мала виїхати друга партія. Аж тут за кілька днів вертається мій Кульчицький з більшою половиною хлопців назад...

Що? Як? Чому?

А тому, що стрілецьке командування в Стрию вибрало собі кільканацять інтеліґентів і кращих селян, а решту відослало до дому. Бо прийшов якийсь такий розпорядок, що стрільців не має бути більше як 2000.

Завернені хлопці і ті, що ще лишилися до другої висилки, були страшно збентежені. Йшли сюди на зазив з таким підйомом духа, перебули вишкіл, а тепер їх наганяють. І ми не менше обурилися на таке поступовання. У мене було багато хлопців із тих околиць, де вже гостювали рос. війська і позаливали усі доріженьки. Щож з ними тепер зробити? Пішлю їх через боєву лінію до дому, то вони хоч і перейдуть через австрійську лінію на підставі нашої посвідки [1]), то москалі певно їх повішають або розстріляють. До Самбора приходили страшні вісти про московські жорстокости. Їх „тамерлянський“ похід значився пожежами і лісом шибениць [2]).

Нарешті ми придумали таке, щоб хлопців розпустити до дому, а тих, яким вже не було воротття, порозміщувати в найближчих селах на полеві роботи. Наші селяни радо їх приймали. Опісля, як вже прийшли Москалі, то вони без труднощів пішли до дому.

Я довго не міг збагнути причини такого поступовання військової влади супроти наших стрільців. Аж по прочитанні книжки С. Шухевича „Видиш брате“, мені вияснилося, що і тих 2000. С.С. мала право військова влада розігнати, коли наші „прінціпіялісти“ не допускали стрільців до зложення присяги на вірність Австрії, лиш на вірність Україні, якої тоді ще не було. Та ця моя „пуста“ робота з Січовими Стрільцями не остала для мене без користи. До того часу я був пессимістом щодо національно визвольницьких почувань нашого меншого брата. Тепер я побачив те захоплення найширших мас визвольною ідеєю і набрав певности, що в даний мент увесь український народ переймесь одною думкою і не лише піснею, но і ділом покаже, що „Душу тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми брати козацького роду“.

РАПТОВИЙ ЗРІСТ ПОПИТУ НА УКРАЇНСЬКУ КНИЖКУ В ХАРКОВІ ЗА ЧАСІВ УКР. ДЕРЖАВИ

Написав: *В. Леонтович*

Загально відомо, а і цілком зрозуміло, що відновлення української державности року 1917-1918 викликало тай мусіло викликати величезне збільшення попиту на українську книжку. Це дуже виразно показує і те, в якій мірі попередні політичні обставини гальмували розвиток нашого письменства і те, що відновлення державности сприяло йому. Особливо виразно це позначилося на книжковій торгівлі у Харкові, де справа поширення нашої книжки була доти у особливо лихому стані і де доти не було навіть і малої української книгарні.

З відновленням української державности попит на українську книжку у Харкові зріс в такій мірі, що до української книжкової торгівлі кинулися тоді і люде зовсім сторонні українському рухові. Від одного харківського крамаря, що сам заснував тоді українську книжкову торгівлю, довелося мені почути цікаві відомости про початок та розвій його підприємства.

Було це за часів гетьмана. Оповідач, тоді ще зовсім молода людина, що недавно скінчив у Москві вищу школу, повернувшись додому, придивлявся, якеб торгове діло собі розпочати. У Москві він був знайомий з службовцями книгарської фірми Суворіна і чув від них, як улаштована там торгівля книжками, а в Харкові помітив зріст попиту на українську книжку та побачив, що немає жадної книгарні, якаб той попит задовольняла. Хоч з походження і Українець, він не належав до жадної української орґанізації тай взагалі політичними питаннями не цікавився, але з комерційного розрахунку вирішив, поки спиниться на якімсь іншім більшім ділі, спробувати відчинити невелику українську книгарню. Покласти на те діло зразу більше грошей ще не зважувався. Для початку він переняв одну невелику, підупалу і не в осередку міста положену російську книжкову крамницю та книжкову торгівлю на залізничому харківському двірці, передплатив з Київа українські книжки та часописи і з перших же тижнів мав в тих двох крамницях що-

[1]) Згодом я переконався про наївність цього мого погляду, бо хоробрі мадяри вішали кожного стрічного без розбору, як шпіона і наші посвідки булиб нікому не помогли.

[2]) Хто ці брехливі вісти поширював між Галичанами і змушував навіть наших селян до втечі перед москалями, я ніколи не довідався, але знаю з власного досвіду, що підчас рос. інвазії в Самбірщині нікого не повісили, а навпаки розстріляли полевим судом кількох донців за грабунки.

денної продажі на вісімсот карбованців переважно українських книжок та часописів. Переконавшися в комерційній користности свого підприємства, вирішив він його поширити і закликав до себе в спілку ще двох харківських крамарів — обох не Українців — з них один був Росіянин, а другий Жид. Переглянувши рахунки та побачивши, що діло дає добрий зиск, вони погодилися і спілка зразу-ж завела у Харкові ще шість крамничок-книгарень та декільки вокзальних крамничок по стаціях Сумської та Харково-Миколаївської залізниці. Для перевірки компаньони мали кількох контрольорів, які що тижня обїздили ті стації, перевірювали рахунки та забирали і привозили гроші.

Далі, заохочена прибутками, спілка вирішила клопотати собі концесію на книгарські крамнички по всіх стаціях згаданих двох залізниць і з загального доручення оповідач поїхав з тією метою до Києва. Там звернувся він за протекцією до Богдана Олександровича Кістяківського, якого лекції слухав у Москві і той його трохи знав. Богдан Олександрович ознайомившись з тим, що вже зроблене спілкою, та сподіваючись, що керманичі її з своєю енергією зможуть багато сприяти поширенню українських книжок, підтримав прохання спілки у Міністерстві шляхів. Одержавши концесію, спілка справді зразуж відчинила українські книгарні по всіх більших стаціях двох згаданих залізниць. Вона не обмежилася самим продажем книжок, а зробила перші кроки, щоб розпочати своє видавництво і замовляла переклади ріжних популярних брошур та видавала їх. Справа йшла добре і давала підприємцям не малий зиск, і певно за щасливіших обставин могло-б з того на початку невеликого діла витворитися велике українське видавництво та книжкова торгівля. Але вже в кінці того-ж року більшовики знову захопили Україну, сконфіскували або розграбували усі заклади спілки, а її власникам довелося тікати з Харкова.

„Abstimmung“

Написав: *Максим Брилинський*

Ніде, в ніякій книжці, споминах, чи журналі, не завважив я досі згадки про т. зв. „Abstimmung an der Front“.

У моїй нотатці, що сьогодні якимсь чудом збереглася, є ця славна подія занотована під датою 29. X. 1918 р. Полк, до якого я належав (35 п. стр. зі Золочева), стояв тоді на Поділлі на Великій Україні. Команда полку, разом з III курінем, зі сотнею кулеметів, з технічною сотнею, обозом ітд., стояла в Ямполі над Дністром. В цих останніх часах був я приділений до технічної сотні. Роботи ніякої не було, крім передполудневої обовязкової муштри, яку велося по інерції, машинально, але без найменшої охоти зі сторони старшин і вояків. Усіх інтересувало тоді що інше. Часописи, а ще більше приватні звістки та інформації, що їх привозили ті, що вертали з відпусток, говорили про Вільсонівські точки, про кінець війни, про цілу саламаху, яка тоді панувала в Австрії ітд.

Вільсонівська точка про національне самовизначення робила багато шуму. На ній будував фронт фантастичні пляни, а покищо вилонювалася національна нетерпимість, велися вже по кутах балачки й наради. Полк був у 80% український, в старшинському складі був також поважний відсоток. Сотні вертали з вправ з національними піснями на устах і треба признати, що думки й пляни звичайних вояків чи підстаршин йшли дальше, вони виказували, бодай в початках, більше ініціятиви, ніж старшини. Технічна сотня була більш-менш оброблена, були також звязки зі скорострільцями. Був плян зорганізувати полк національно й разом, або кожний курінь зокрема, мали ми у відповідному часі прямувати до Збруча, а звідти евентуально під Львів.

День чи два перед названою датою довідалися ми про приказ, що полк має заявитися на таке цікаве політичне питання, як те, чи хоче остати в звязку з Австрією, чи ні. Вільсонівську точку про самовизначення й звязані з цим відосередні тенденції поодиноких національностей, хотів Відень спаралізувати тим, що мовляв, голос має в першу чергу фронт, мужеське населення, яке через особливі обставини не могло досі в цій справі висказатися й яке одиноко повинно би тут рішати.

Чи Відень думав, що команди в полі мають ще на стільки сили й авторітету, що зможуть це голосування перевести в бажаному дусі, чи може будував на дисципліні й звичайному послуху мас у військових одностроях, що вони все таки виконають ще й цей „Befehl“ — досить, що наш полк мав висказати свою думку й мав голосувати. Справа в самому заложенні була хибно поставлена, бо коли вояк має рішати, замість слухати, то (в цих часах і обставин х) справа сама собою була перерішена.

Названого дня (29. X. 1918 р.) мали голосувати всі частини, що перебували в Ямполі. Передполудне було призначене для німців і жидів. Чи чехи, поляки ітд. брали участь в голосованню перед чи пополудні, не пригадую собі. Ясно, що ранішне голосовання дало бажаний вислід. Але головна увага була звернена на пополудне, бо тут мала висказатися головна маса.

Стрілецтво знало, про що річ йде й мало відповідні інструкції з тим, що по голосованню мало відспівати національний гимн. Збір був призначений, якщо не помиляюся, на 15-у годину. Збиралися в салі будинку, де був і місцевий клюб. Врешті увійшли усі, при зброї. Збір мав відкрити курінний, активний сотник-німець. Сказав кілька слів по німецьки і віддав мені слово. В коротких словах пояснив я, що нас питають, чи ми хочемо належати далі до австрійської держави й якої форми державного устрою собі бажаємо, чи хочемо відлучитися. Ще я не скінчив говорити, коли ціла саля заревіла страшним криком. „Република! Република!“ — розпирало стіни, що аж шиби дзвеніли. Сотник зблід, нервово махав руками й довший час повтаряв тільки слова: „Bitte! Hab' nicht g'sagt!“ Ще неслися реви за републикою

— й нагло: „Ще не вмерла". Розтеряний сотник стояв коло мене й дивився, що я роблю. Коли побачив, що я станув „на позір", виструнчився й стояв нерухомо, аж пісня вмовкла.

Так виглядало це голосовання. Вояцтво раде з виконаного обовязку, з шумом виходило на вулицю, пристрасно балакаючи, вимахуючи руками й побідоносно поглядаючи навкруги, хотяй все таки справи не вирішило, бо не дало відповіди на властиве питання. Але так вони, як і команда розуміли дуже добре, що має значити цей крик і спів.

3. XI. викинули технічну сотню з Ямполя до Михайлівки, в діру, де „чорт добраніч каже", а 5. XI. я здоганяв з „техніками" полк, який був перед нами на один день маршу. Чому не вдалося зорганізувати полку, або бодай куріня, на це нехай відповідять ці старшини, які були тоді при полковій команді.

Де-що з давно минулого

Уривок зі споминів. Подав Др. Л. Кобилянський.

(Докінчення).

IV.

Вже під той час (1873 р.) М. Лисенко тішився, не тільки серед українського суспільства, але й серед усієї київської інтеліґенції, чималою популярністю, яка де-далі, то все невпинно зростала, аж поки не досягла, в кінці минулого віку, свого, так-би мовити, апоґею, виступивши далеко поза межі Київа та поза етноґрафічні межі України. Лисенко був не лише високоталановитий артист-музика, але й щирий громадянин-патріот, чесний український громадянський діяч. Та всеж Лисенко був собі скромний працівник, ніколи не пишався своїм таланом, не домагався притьмом популярности, був однаково ввічливий та щиро привітний з усіма людьми, з якими йому доводилось зустрічатись — і це притягало до нього загальні симпатії: він неначе володів якимсь особливим даром зачаровувати людей. Він не був славолюб, не шукав тієї слави — слава сама його знайшла. Українська молодь просто боготворила Лисенка — і він, може сам того не помічаючи, став дійсним осередком, став душею українського руху.

Я обмежусь, щодо Лисенка, цими кількома словами; мені вже доводилось багато говорити про нашого незабутнього мистця в іншому місці*).

Але тут я дозволю собі згадати ще про те, як мені трапилось одного разу застати Лисенка при записуванні народніх пісень безпосередньо з народніх уст.

Приходжу я якось над вечір до Старицьких (жили вони тоді на розі Великої Підвальної та Театральної вулиць в домі Каліти, проти Золотих Воріт). Самих Старицьких не було в дома, а в першій кімнаті, що була вітальнею я застав Лисенка та ще якусь незнайому мені добродійку, середнього віку, в українській народній одежі. Отже Лисенко сидить край стола на канапі та пише олівцем на нотному папері, а та жінка ходить по кімнаті та щось співає півголосом. Побачивши мене, Лисенко кинув мені: „Добривечір! Сідайте!" — а сам то шкробне олівцем по папері, то підбіжить до фортепяну, вдарить кілька нот тай питає співачки: „так?" А та або кивне головою: мовляв „так", абож каже „ні, трошки не так; ось я вам ще раз заспіваю". Я сів собі осторонь, дивлюсь та слухаю. Лисенко цілком захоплений своєю працею, обличча його спітніле, волосся поприліпало до лоба... Працює він горячково, нервово. Часом по кілька разів повторює один і тойже мотив, наморщить лоба та як стукне з пересердя кулаком по фортепяну: От чортове калатало — ніяк не заграєш на йому так, як вона співа! Чуєте? — звертається він до мене, — які в неї фібритури та мелізми — тонкі та ніжні, як те павутиння!..

Скінчивши записування, Лисенко запросив нас до їдальні на чай. Тимчасом надійшли і Старицькі. Лисенко познайомив мене з співачкою. То була пані Загорська, вдова-попадя з Чернигівщини. Вона увесь свій вік прожила на селі, пораючись коло свого маленького господарства. Пані Загорська знала величезну силу народніх пісень і — треба було послухати, як вона їх співала! — Це була справжня народня співачка, природжена артистка, артистка від голови до ніг, з надзвичайно гострим слухом, гарним голосом та з тонким музичним чуттям. Я так і не дізнався чомусь, як пощастило Лисенкові добути такий скарб.

Від п. Загорської Лисенко записав багато пісень; вони дають більшу частину III-го вип. „Збірника укр. пісень". То бодай чи не найкращі пісні з усіх тих, що уміщені в „Збірнику". Досить вказати хочби на такі пісні, як, напр. „Тяжко-важко ой хто кого любить", „Вилітали орли", „Ой, хмелю мій, хмелю", „Тихо-тихо Дунай воду несе", „Пісня про Бондарівну" і т. д.

V.

Як я сказав раніш, так зв. „Народній Дім" на розі Золотоворітської та В. Підвальної був осідком гуртка аматорів хорового співу. В складі того гуртка були переважно студенти, а крім того учителі ґімназій, лікарі, урядовці і ін. То не було правильно орґанізоване співуче товариство, яке малоб свій писаний статут і т. п.; до гуртка міг пристати кожен, хто кохався в хорових співах. На необхідні видатки (по-

---

*) Див. мої „Спомини про М. Лисенка" („Літ. Наук. Вістн." 1913 р. кн. XII). „Памяті М. Лисенка" („Воля" 1920 р. IV/II) та мою книжку: „Микола Лисенко" (Львів 1930 р., видання М. Таранька). При цій нагоді мушу зазначити, що, на превеликий жаль, я не мав змоги сам вести коректу цієї своєї праці і тому в книжці опинилась безліч тяжких помилок. Між іншим на стор. 39 п. видавець умістив портрет другої жінки Лисенка, з таким підписом: Лисенкова дружина Ольга Антонівна Липська в ролі Оксани в „Різдвяній Ночі" (курс. мій). Це неправда: Ольга Антонівна Липська ніколи в ролі Оксани не виступала; ролю Оксани в „Різдв. Ночі", коли ця опера уперше виставлялася в Київі, виконувала перша жінка Лисенка — Ольга Олександрівна О'Коннор.

мешкання, пяніно, ноти і т. д.) ухвалено між собою, що студенти даватимуть по 20 коп., а всі інші по 2 крб. на місяць. Хор склався чималий, виключно чоловічий. Співалося під орудою Лисенка, переважно українські пісні в хоровому укладі самогож Лисенка, але співалося також пісні інших слов'янських народів — чеські, сербські, польські, московські, — при чому на першому місці стояли завжди народні пісні.

Та гурток, про який тут мовиться, існував, порівнюючи недовго. Коли осіню 1873 року Лисенко поїхав до Петербурга, де мав студіювати орхестровку під орудою проф. Римського-Корсакова, гурток розпався, і хоч були спроби відновити його діяльність, але то були марні спроби: без Лисенка був гурток як тіло без душі. Ніхто не міг нам заступити Лисенка: ніхто не тішився ані тими симпатіями, ані тим авторітетом; особливож коли взяти під увагу, що гурток, в своїй величезній більшості, складався із Українців.

В цьому нашому співучому товаристві брав, між іншими, участь учитель грецької мови в 2-ій київській мужеській ґімназії Андрій Данилович Юркевич.

Коли я уперше побачив Юркевича, то він просто вразив мене своєю не то кумедною, не то дивовижною фіґурою. Невеличкого росту, товстенький, з коротенькими ніжками, на голові не волосся, а ціла копиця, борода як віхоть, в довгополому сурдуті, в синіх окулярах — Юркевич своєю постатю рішуче відріжнявся від решти товариства.

— „Що то за індівідуум? — думав я собі, оглядаючи Юркевича з усіх боків, — хто він такий, звідки він тут взявся?“... Звернувся я з цими запитаннями до одного з наших співців.

— Та хибаж ви не знаєте? — відповів той. Тож Юркевич, Андрій Данилович Юркевич. Ви мабуть ще не довго живете в Київі, коли не знаєте Юркевича.

В перерві між співами студентська молодь оточила Юркевича щільним кільцем. Він щось там розказував та всміхався, а наше юнацтво слухало його та реготалось. Мене дуже закортіло зазнайомитись з Юркевичем; мене наче якась невідома сила тягла до нього. Але він і сам звернув на мене увагу, підійшов до мене, розпитав: хто я та що я, поговорив трохи тай каже:

— Ну, так той... приходьте до мене в суботу, увечорі.

Юркевич увесь час жив в одному і томуж помешканні — в домі Курдюмових на Нижній Володимирській вулиці. То було в будинку одноповерхове крило, в якому були три невеликі, напів темні кімнати, темні сінці та маленька кухня. В першій кімнаті, що була і вітальнею і їдальнею, було небагато меблів: круглий стіл, канапка, кілька стільців та пяніно. З других двох кімнат одна була спальня та ґардеробна, а друга кабінет та бібліотека.

Коли я прийшов в суботу до Юркевича, то вже застав там кількох молодих хлопців. То все були студенти-Українці; з декотрими з них я вже був знайомий. Юркевич та його гості сиділи навколо стола, на якому шипів самовар, та пили чай.

Побачивши мене, Юркевич скрикнув:

— А! ось нарешті й ви. Здоровенькі були!

— Простіть, Бога-ради; я трошки спізнився.

— Ну, то вже нехай Бог простить! Пийтеж швидче чай та до роботи; не будемо гаяти часу!

Після чаю почались співи. Один з хлопців був за акомпаніятора. Співали гуртом і сольо; матеріялом для співу були виключно українські пісні, уміщені в двох перших випусках Лисенкового „Збірника укр. пісень*“ та ще деякі рукописні партитури. Соля найбільш співав сам Юркевич; він взагалі дуже любив співати. Голос мав Юркевич не то щоб дуже добрий, але симпатичний, і співав не по вченому, а по простому, такби мовити, по простонародньому, от як співають в нас по селах, з тим особливим, своєрідним „акцентом“, з яким співають українські селяне. Юркевичів спів визначався ще й гарною дикцією; це також властивість простонароднього співу, бож в народніх піснях слова (текст) та мельодія цілком рівноцінні. В співі Юркевича було багато „душі“; це був одночасно і спів і мельодекламація. Юркевич знав, здавалось, необмежену кількість українських народніх пісень — $n + 1$, кажучи математичним терміном. Але цього мало: він знав історію, ґенезу трохи чи не кожної пісні. Юркевич, хоч і не був вченим музичним теоретиком, а проте був великим знавцем української народньої музики. Це визнавав і сам Микола Лисенко, який дуже поважав Юркевича і прислухався до його ради. За порадою Юркевича, Лисенко робив навіть деякі зміни в своїх композиціях (як пр.: в свойому „Заповіті“, в цьому свойому першому самостійному творі, який чомусь так і залишився ненадрукованим).

З свого боку Юркевич просто-таки боготворив Лисенка; він немовби передбачав його епохальне значіння в історії української музики та укр. культури. Для Юркевича Лисенко та його пісні були національними святощами, про які не годилося навіть згадувати всує; а хто ставився неприхильно або неґативно до Лисенка та його творів, той був, на думку Юркевича, пропаща людина, неварта навіть доброго слова. Поява нового твору Лисенка була для Юркевича справжнім святом; з кожним таким твором, чи то вокальним, чи інструментальним, Юркевич пестився як з малою дитиною... (див. мої „Спомини про М. Лисенка“).

Юркевич був також великим знавцем українського фолькльору. Він докладно знав всі українські народні звичаї, вірування та забобони; знав величезну силу народніх приказок, пословиць, анекдотів, дотепних афоризмів та не самих лишень українських, але також польських, російських, латинських та ще там яких — і завсіди вмів їх влучно і до речі прикладати.

Я зробився сталим одвідувачем Юркевичевих „субот“ — і згодом між нами настала сердечна та щира приязнь. Юркевич ставився до мене з великою симпатією; я-ж тягся до нього як залізо до маґнесу. Між нами була значна ріжниця і віку і вдачі, але нас зєднувала спільна нам обом любов до української пісні та „культ“ Лисенка. На цьому ґрунті виринула наша обопільна симпатія та щира приязнь, яка дедалі то все зростала. Для мене Юркевич став немов би оракулом, до якого я завжде звертався чи то за порадою, чи за словом втіхи в де-яких пригодах свого життя — і завсіди зустрічав з його боку відгук та щире слово, яке мене бадьорило та надавало рівновагу моїм розбурханим думкам та почуванням. Доля закинула була мене далеко від Батьківщини — на Кавказ, але я не переставав часто листуватись з Юркевичем і в своїх листах сповідався перед ним як

*) Як відомо, в перших двох випусках „Збірника“ були й пісні в хоровому укладі. Починаючи з 3-го вип., пісень в хоровому укладі вже немає. Але в той час, про який тут мовиться, в обігу були лишень 1-ий та 2-ий випуски.

перед рідним батьком, а може й ще щиріш та отвертіш. А Юркевич ніколи не залишав моїх листів без відповіді, і присилав мені іноді не то що листи, а цілі зшитки, в яких, повідомляючи мене про всякі події чи то в мистецькому, чи культурному, чи взагалі в громадському житті України, ставив мене au courant всього, що діялось на тій „нашій, не своїй землі." В тих своїх зшитках-листах Юркевич висловлював свої погляди на ті чи інші явища українського громадського та політичного життя та на громадських і політичних діячів, хоч українських, оч не українських, якщо діяльність цих останніх так чи інак торкалась українського життя. Зрозуміло, з яким зацікавленням я читав та перечитував такі „листи," в яких була і фільософія, — і критика, — гостра, дотепна, але справедлива критика – тут воздавалось „коемуждо по дѣлом его."

Я вважав за свій обовязок присвятити памяті Юркевича цих кілька слів не тому лишень, що Юркевич був моїм другом, якого я дуже поважав і любив, але головним чином через те, що він був досить політичною фіґурою на тлі тодішного українського громадського життя і відограв в йому не аби-яку ролю. Юркевич був дуже популярною людиною серед українського громадянства, а — особливо — серед української молоді, яку він щиро любив і на яку мав великий вплив (це я зазнав на самому собі). Під впливом Юркевича не один з наших юнаків зробився свідомим Українцем та палким патріотом, яким був і сам Юркевич.

Покійний В. Самійленко називає Юркевича „природнім філософом" („За сто літ," кн. III. ст. 304.) Дійсно це був філософ, а до того ще великий ориґінал. Він не писав філософських трактатів, не виголошував ніяких промов, не намагався нікого повчати, а вмів якось свої погляди висловлювати короткими сентенціями, з додатком якоїсь приказки, пословиці, а часом цитати з того чи іншого філософа. І, при цьому, коли що скаже, то як одріже. В кількох словах він вмів розвязувати найскладніші, здавалось, питання та всякі сумніви, які роїлись в наших молодих головах. Юркевич був, можна сказати, наша совість: от, задумаєш, бувало, щось зробити, тай питаєш себе „А як-би на це глянув Юркевич?.. А що сказав би з приводу цього Андрій Данилович?"

Трапилась одному хлопцеві біда: покохав він якусь то там молоду вдову чи розвідку; вона його дурила-дурила, — і обіймала і цілувала, — а тимчасом зиркала на іншого; врешті кинула свого першого коханця та повіялась до того другого.

Ходить хлопчина засмучений, або сидить, неборака, надувшись як той сич; а Юркевич його розважає:

— Та годі вам! Хіба-ж пристало козакові так побиватись зза якоїсь там, прости Господи?. Так ви-ж повинні ще радіти, що воно так склалось. То нехай вже той журиться. А ви вдарте лихом об землю тай тільки!

— — — — — — — — — — — — —

Юркевич не був жонатий „принціпіяльно." Він не то щоб ненавидів жінок, — навпаки: він дуже любив бувати в жіночому товаристві, — але мав на жіноче питання свій особливий погляд:

— Доки вона ще дівчина, — каже він бувало, — то вона м о я — з нею можна про що хоч розмовляти. А пішла за жандара — стала жандаркою, за москаля — московкою, за Юзефовича — Юзефовичкою... яка-ж тоді з неї користь?

З Шевченкових поезій Юркевичеві були дуже до смаку: „На що мені женитися?" та „Не женися на багатій." До цього останнього вірша Лисенко написав музику та присвятив її Юркевичеві.

Юркевич був дуже товариською людиною — особливо-ж радо бував там, де можна було поспівати; — само собою зрозуміло, що він брав діяльну участь в українських громадських справах. І скрізь він був бажаним гостем; веселий, дотепний „бонмотист," Юркевич був, як то кажуть, душею товариства. Піде, бувало, з дому у ранці, то вертає аж пізно у вечорі — і тоді, одягши халата, сідає до роботи.

У Юркевича був старий слуга, звався він Філімон Іванович. Коли Юркевич був студентом (в київському університеті), то мешкав в університетському будинку під кришею, де тоді були для студентів спільні помешкання — „общія квартіри". При тих „квартірах" був за прислужника о-той самий Філімон Іванович. Чомусь він сподобався Юркевичеві і той, діставши посаду учителя, взяв Філімона Івановича до себе і ніколи з ним не розлучався; називав його не інакше як по йменню та по батькові і говорив йому „ви". Філімон Іванович був старий, бездітний дідуган, мовчазний, понурий, з нерухомим, неначе камянним обличчам. Вся його робота полягала в тому, щоб подати самовара, вичистити чоботи та часом замести хату (Юркевич не дуже-то дбав про порядок та охайність в свойому помешканні: порохи там лежали цілими верствами на книгах, на полицях, на меблях...), а решту часу Філімон Іванович лежав горичерева на свому тапчані у кухні та тільки й підводився, щоб відчинити листоноші чи кому там двері.

VI

Юркевич дуже кохався в усяких памфлетах та дотепних пародіях, а надто коли вони торкались таких „симпатичних" йому осіб, як Пихно, Юзефович, редактор „Кіевлянина" — Віталій Шульгин...

Одного разу, — було це саме перед турецькою війною, — приходимо ми до Юркевича, я та мій побратим Євген Ілюченко,*) — і бачимо: сидить Юркевич край стола над якимсь рукописним зшитком, саркастично всміхається та щось пише олівцем на „полях".

— Ага! — скрикнув Юркевич, побачивши нас, — от як-раз до речі. Я саме оце про вас думав. Сідайте та слухайте; я вам щось прочитаю.

---

*) Ілюченко вчився на юридичному факультеті; я з ним товаришував ще в ґімназії. Він був сином селянина-кріпака. Коли старий Ілюченко помер, залишивши жінку-вдову та троє дітей, сиріт взяла до себе бувша їхня дідичка-полька-бездітна вдова. Вона продала свою маленьку садибу та оселилась в Житомирі, і хоч сама бідувала, але подбала про те, щоб дати освіту дітям, до яких вона ставилась як до своїх рідних дітей. Євген Ілюченко дуже шанував цю свою названу матір, звав її „мамою" і часто з нею листувався. В університеті Є. Ілюченко був улюбленим учнем професора карного права Олександра Федоровича Кістяківського, відомого українського діяча, автора цінної розвідки: „Права, по которим судился малороссийский народ« (друкувалась в Київ. „Універ. Изв." 1875-1876 і вийшла окремою книжкою 1879 р.). Проф. Кістяківський носився з думкою заснувати на юридичному факультеті київ. униве͏рс. катедру у к р а ї н с ь к о г о з в и ч а й о в о г о п р а в а, — і, як кандидата на цю катедру, намітив був Є. Ілюченка. Та не судилось... Думка проф. Кістяківського не здійснилась, а мій побратим передучасно (йому не було ще 30-ти років) помер в Катеринодарі, де він мав посаду секретаря окружного суду.

„Разом зі мною виріс він,
Друг щирий, більш ніж брат..."

І став нам читати рукопис. То була пародія (рос. мовою) на оду Державіна „Бог" і звалась вона: „Ода к Юзефовичу". Хто був автором тієї пародії — я так і не дізнався; та воно мене тоді й не цікавило.

Юркевич зараз-же заходився редаґувати, по свойому, текст „оди" (і в першу чергу змінив заголовок: замісць „Ода к Юзефовичу" — „Ода Юзефович", щоб було точно як в Державіна: „Ода Бог", а не „Ода к Богу") та складати до неї цілу низку необхідних приміток та коментаріїв, — з тих приміток склався другий чималий зшиток, а далі загадав нам з побратимом та ще, здається, комусь з своїх молодих приятелів, переписати „оду" з усіма примітками та коментаріями можливо в більшій кількості примірників (тоді не було ще машинок до писання). „Ода" була досить довга; починалась вона так:

„О ты, позором безконечным
Покрытый с самых юных лет,
Прими, с сочувствіем сердечным,
Мой задушевнейшій привет!
Тебя я петь и славить буду,
Тебя, российского Иуду,
Российский чтит синедріон.
Ты — Юзефович по прозванью,
Ты — вор, мошенник по призванью,
Ты по профессии — шпион".

„Тебя хочу прославить в оде,
Но только чувствую, что слаб.
Ты — муж не глупый по природе,
Но нравом — подлый, низкий раб.
Ты квинт-эсенцию лакейства
С приличной дозой фарисейства
С млеком родительским всосал.
Тебя из дитства пропитало
Архижандармское начало;
Ты им процвел и возсиял!"

„От юных лет и до сегодня
Идёшь ты избранным путём
И лижешь задняя господня
Своим холопским языком.
К сему занятію привычен,
Ты им гордишься, им отличен
От северных до южных стран;
Себя-ж — могу сказать без лести, —
Ты спас от совести и чести,
Соблюл всецело свой карман".

Далі йде, в хронологичному порядкові, перелік „подвигів" Юзефовича; тут, між иншим, єсть така строфа:

„Ты сонму русских карбонаров
Во оны дни был не чужим;
Тобой был предан Костомаров
И надругался ты над ним.
В минуту бед ему, как другу,
С'умел ты оказать услугу—*)

Надул, донес и заточил
В местах пустынных и далеких,
За то у многих лиц высоких
Благоволенье [1]) получил".

В одній строфі мовиться про те, як заходами Юзефовича (та, мабуть, і Шульгина)

„Науки, общества [2]) разбиты,
Газета скромная [3]) закрыта —
И стыд — отечества сыны!
В наш век прогресса и свободы
У соплеменного народа
Язык и песнь запрещены!"

Кінчається-ж ода таким повнозвучним акордом:

„Но кто воспеть тебя с'умеет?
Кому Господь дав дивный дар?
Слабеет ум, язык немеет
И потухнет сердца жар.
При виде дел твоих склоняюсь
И только плачу, умиляюсь
И восклицаю наконец,
Что не забудут человеки
Тебя и дел твоих во веки
И назовут тебя — подлец!

Скоро тільки „ода" була переписана, Юркевич заходився розсилати її по почті. Сам Юзефович дістав аж шість примірників „для роздачи знакомым"; Шульгин — два прим. А далі „оду" розіслано всім місцевим „высоким особам" та аристократам: ґенерал-ґубернаторові, ґубернаторові, митрополітові, міському голові, начальникові жандарського управління, ректорові університету і т. д. і т. д.

Через якийсь час помер Віталій Шульгин — і незабаром в руках Юркевича опинилось віршоване „Письмо Шульгина к Юзефовичу с того света", яке було твором того-ж самого автора, що й „ода".

І з тим „письмом" пророблено таку саму процедуру як і з „одою". Юркевич проредаґував текст, додав до нього цілу серію приміток та порозсилав кому слід було. З „письма" я затямив де-кілька куплетів, які тут подаю. Початок „письма" був такий:

„О милый друг! Из мрака ада
Я шлю тебе поклон, привет.
Теперь разгадана шарада —
И, право, страшного в ней нет".

„Здесь тоже подкуп, лесть, лакейство,
Братопредательство и ложь —
И здесь, под маской фарисейства,
Берут и синекуру тож".

. . . .
. . . .

„Тебя уж ждет в свои об'ятья
Иуда — друг твой и патрон".

„Зови скорей друзей с собою,
Места здесь — точно на расхват,
Пусть хлынуть дружною толпою
Вельможи киевских палат".

„Пускай спешит Сильвестр Гогоцкій,
Матвеев, да и Митюков,
И Рененкампф — кумир жидовский, [4])

*) На випадок трусу у Костомарова, Юзефович запропонував йому переховати в себе деякі документи та листи, які моглиб компромітувати К., як члена Кирило-Методіївського Братства. К. послухав Юзефовича, якого вважав за свого прихильника, а той взяв тай передав всі ті документи жандарам (Прим. Юркевича).

[1]) В редакції Юркевича: „фискала должность получил", щоб він не чванився тим „благоволеньем".

[2]) Южно-русский Отд. Имп. Русск. Геогр. О-ва.

[3]) „Киевский Телеграф", ґазета, яка ставилась прихильно до укр. націон. руху.

[4]) Сильвестр Сильвестрович Гогоцький — проф. філософії в київ. університеті; Матвеев — професор акушерства та ректор ун-ту; Митюков — проф. римського права; Рененкампф

И наш Шемака — князь Чертков.“[1])
„Наш председатель Головацкий,
И Риґельман — краса мужей,
И секретарь наш Задерацкий,[2])
И Андрияшев Алексей“[3])
„А если можна — прихвати-ка
Лакея, блудника Пихна,[4])
И соберется наша клика,
И возликует Сатана!“

Приїхав я якось з Кавказу до Київа, — було це саме після турецької війни, — і, як звичайно, заїхав до Юркевича. Той мене в першу чергу зазнайомив з новими музичними творами Лисенка (само собою зрозуміле, що вокальні твори надруковані були без тексту, як цього вимагав 3-й п. указу 1876 р.); далі розповів про все, що було нового в київському житті, а нарешті каже:

— А чи не схотіли б Ви, друже, купити собі книжечку доброго цигарошного паперу „Abadie“? Га?.. Виж — курець.

Мане здивувала така пропозиція Юркевича.

— Щож то за папір такий? — питаю, — Виж ним гандлюєте, чи що?

— Е, це папір особливий. Ось така, наприклад, книжечка коштує карбованця. Давайте гроші!

Я взяв книжечку. Зверху — нічого особливого: звичайна, всім курцям знана жовта обгортка, з написом: „Abadie,“ ґумовий шнурочок... Розгортаю — а там, в середині, друкована книжечка відповідного формату, а на книжці заголовок: „Кобзар Тараса Шевченка“ ч. 2, видання львівське чи празьке — не памятаю. А на першій сторінці, замісць передмови, надруковано:

М. В. Д.
Главное Управленіе
по дѣлам печати
5. VI. 1876 Секретно
Nr. 3158

„Государь Император 30 минувшаго мая Високайше повелѣть соизволил:

1. Не допускать ввоза в предѣлы Имперіи, без особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣлам печати, каких-бы то нибыло книг и брошюр, издаваемых заграницей на малороссийском нарѣчіи“.

і т. д. повний текст знаменитого циркуляра. — А в самій книжечці всі недозволені російською цензурою поезії Шевченка.

— А що? Як Вам подобається цей папір? — каже Юркевич, а сам дивиться на мене та всміхається лукаво.

— Звідки це у Вас? — питаю.

— З Галичини. Прибув цілий транспорт того добра. Та ми вже його увесь майже розпродали. А ось цей примірник я залишив спеціяльно для Вас.

проф. енциклопедії права, згодом ректор ун-ту та київський міський голова.

[1]) Чертков — тодішній київський ґенерал-ґубернатор. Чому автор „письма“ називає його „князем“ невідомо.

[2]) Голозацький, Ріґельман, Задерацький — члени управи „Славянского благотворительного Комитета“.

[3]) Андріяшев — тодішній директор першої київської муж. ґімназії та редактор чорносотенного „Киевского народного календаря“ — однодумець та приятель Шульгина.

[4]) Відомо, що Шульгин був фізичною потворою, а його жінка — трохи не перша красуня в Київі. Після смерти свого чоловіка вона віддалась за Пихна, який був, за життя Шульгина, його помічником в редаґуванні „Кієвлянина“. Пихно дуже сварився, коли відміняли його призвіще, а тому в деяких памфлетах раз-у-раз повторювалось: „Пихно, Пихна, Пихну, Пихном, о Пихне...“

На жаль, мені не вдалось зберігти в себе цієї книжечки: я примушений був спалити її в грубці, коли в мене, в Петербурзі, був трус.

VII

М. Драгоманова мені не доводилось часто бачити; при мені він не довго жив у Київі. Памятаю його першу лекцію — pro venia legendi (саме тоді Михайло Петрович повернувся ззакордону, куди він був виряджений для наукових студій). Одна з більших університетських авдиторій була повнісінька у-щерть. Тут були студенти ріжних факультетів; сиділи де тільки можна було сісти; багатьом довелось стояти. Драгоманів почав свою лекцію з того, що ось, мовляв, людей, котрі приїхали з чужих країв, ззакордону, звикли розпитувати про те, що вони там цікавого бачили, що їх вразило і т. д. „Я сам, — казав лектор, — оце щойно повернувся з закордонної мандрівки і хочу дати вам відповідь на такі питання, з якими ви цілком слушно могли-б звернутись до мене...“ Темою лекції, наскільки памятаю, було значіння античної культури в історії европейських народів. Слухачі були захоплені викладами таланових та красномовного лектора, і коли він скінчив — в авдиторії залунали гучні та довгі оплески.

В 1873/4 академічному році відбувся в Київі III-ій російський археольоґічний зїзд. На той зїзд прибуло багато вчених не тільки з усіх кутків російської держави, але й з усієї Славянщини; навіть з Франції прибули вчені славісти: Louis Léger та Alfred Rambaud.[1]) Київське суспільство дуже цікавилось тим зїздом; на засіданнях зїзду, що відбувалися в актовій салі університету, бувало, крім членів зїзду, завжди багато ще й сторонньої публики.

От-же на тому зїзді перед вели українські вчені: Volод. Антонович, Драгоманів, Костомарів, Житецький та ин. При зїзді влаштовано виставку предметів української старовини та українських історичних памяток — і тому я не помилюсь сказати, що III-ій російський археольоґічний зїзд був дійсним святом української науки, так само як вистава першої української опери — „Різдвяна Ніч,“ що відбулась незадовго передтим, була святом українського мистецтва.

В той самий час вийшла з друку праця В. Антоновича та М. Драгоманова: „Историческія пѣсни малорусскаго народа.“ На одному з засідань зїзду відомий російський вчений — Орест Міллер виступив з великим та змістовним рефератом про російський „билінний“ та український історичний епос, при чому посилався на тільки-що згадану працю Антоновича та Драгоманова. В дискусіях з приводу цього реферату перше слово взяв Драгоманів, який в досить довгій та палкій промові, дав детальну критику поглядів та висновків референта. Промову Драгоманова, хоч вона тривала значно довше призначеного часу (про що промовцеві не раз нагадував голова зїзду — граф Уваров), всі приявні на засіданні вислухали з напруженою увагою та з великим зацікавленням.

Само собою зрозуміло, що „Кієвлянин“ та його послугачі з усіх сил намагалися здискредитувати зїзд; Драгоманова просто обливали помиями[2]), а про ви-

[1]) Про III-ій рос. археол. зїзд A. Ramband умістив в »Revue de deux mondes« велику та гарну статтю.

[2]) Особливо-ж „старався“ тут співробітник „Кієвлянина“ — учитель 1-ої муж. ґімназії Воскресенський чи Вознесенський (не памятаю вже, котре з цих свят). Це той самий Воскре-чи Вознесенський, який, після реформи університетського статуту, дістав в київському університеті посаду інспектора студентів,

ставку, напр., говорилось, що там тільки й є, що штани якогось козака та люлька чи ложка Мазепи та ще якесь там сміття... Та все це дарма! Пащикування „Кіевлянина" лишилося при ньому, а зїзд робив своє славне діло й розгорнув перед усім ученим світом величезні духові скарби українського народу.

Підчас зїзду влаштовано в домівці Старицьких бенкет, на який були запрошені Костомарів та гості, що прибули на зїзд з Південної та Західньої Славянщини. (Костомарів, на жаль, в той вечір трохи нездужав і тому не міг бути). На бенкеті виступав український хор під орудою Лисенка і співав свої думи кобзар Остап Вересай.

За вечерею М. Старицький підніс чарку за дорогих гостей та висловив їм подяку за те, що вшанували його хату. На це обізвався сербський вчений Стоян Новакович, який в гарній промові сербською мовою підкреслив необхідність культурного єднання усіх Славян. Після того промовляв по чеськи професор Коллярд з Праги та ін., а всім промовцям відповідав по українськи М. Драгоманів.

Прага 1931.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

ОЛЕКСА КУЗЬМА, б. сотник б. австрійської армії і У. Г. А.: ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 Р. З ілюстраціями та шкіцами. Львів, 1931. Накладом автора. Ст. 440. Ціна 25 зл.

Здавалосьби, що „Червона Калина" захопила вже у нас в останніх часах монополь на видавання історичних праць та воєнних споминів, а то й взагалі монополь на видавання усякого роду українських книжок, бо поза її видання від довшого вже часу не появилася ніодна майже замітніша книжка на західноукраїнському книгарському ринку. Треба ствердити, що це дуже сумний прояв. „Червона Калина" має головним своїм завданням видавати військові і воєнні спомини та історичні праці і тому не має змоги звертати більше уваги на інші роди літератури. Тимчасом поза кількома принагідними, надпрограмовими белєтристичними виданнями „Червоної Калини" наш белєтристичний ринок завмер. Не диво що до „Червоної Калини" доходять часто голоси суспільности, чому вона обмежується тільки на воєнні спомини і повісти, тоді коли читаюча публика прагне також іншої літературної поживи. Як сказано, це не лежить в обсязі завдань „Червоної Калини", а голоси ці вказують на те, що ми потребуємо конечно ще бодай кілька загально-белєтристичних видавництв, які заспокоювалиб книгарське запотребування українського загалу поза обмеженою але безперечно дуже потрібною ділянкою видань „Червоної Калини".

Але видавництв таких нажаль нема. Відрадним явищем являється тут книжка „Листопадові дні 1918 р." Ол. Кузьми, видана в останніх днях накладом автора. Книжка поважна так своїми розмірами як і змістом і заслугує вповні на увагу суспільности. Історія памятних листопадових днів 1918 р., роздріблена у нас на цілу низку дрібних споминів, знайшла врешті відповідну, старанну і цікаву обрібку. Автор зібрав ці друковані і недруковані досі матеріяли, а також звіти учасників і усі польські жерела про листопадовий переворот та бої за Львів в листопаді 1918 р. і на їх основі зладив вичерпуючу і докладну, обосновану на документах історію перших початків українських крівавих змагань. Перегляд політичних подій на схилку світової війни і політики Українців у ті важні для народу хвилі вичерпуючо змальовує нам тло великої історичної події в життю українського народу: переняття державної влади в Східній Галичині в українські руки. Крок за кроком розвиваються події у фатальному для нас напрямку. Щойно читаючи зібрані у цій книжці усі відомі досі або й невідомі фраґменти як одну цілість, бачимо вірний образ геройської, повної посвяти боротьби горстки українських вояків і ті причини, які мусіли звести врешті всі їх змагання на нівець.

Книжка заслугує вповні на те, щоби як дорогоцінна памятка найтися в кожній українській хаті. Як майже усі українські спомини може трохи занадто остра на свої похибки і чорні сторінки, але дає читачеві ту відрадну певність, що нація, яка бачить свої похибки в минулому, не буде робити їх у майбутньому. *В. С.*

Ціна книжки 25 зл. Набути можна у всіх книгарнях і у видавництві „Червона Калина".

Віталій Юрченко: ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

(В Усевлоні ОҐПУ та втеча звідтіль)

Видавнича кооператива „Червона Калина", Львів, 1931. Ціна 5 зл. Для членів 2·50 зл.

Знову накладом видавництва „Червона Калина" появилася нова книжка. Це другий том споминів соловецького засланця В. Юрченка про страхіття большевицького пекла, званого Соловками. Колиб так українська мова була такою приступною для міжнародніх читачів як інші західно европейські мови, то ця книжка напевно діждалабся такогож швидкого і великого розголосу як Ремарка: „На заході нічого нового" і Дзвінґера „Військо за дротами". Бо є тільки одна ріжниця між згаданими творами і щойно виданою книжкою Юрченка. Оба згадані німецькі твори змальовують страхіття і муки, які проходила людина підчас війни. Там сама війна неначе дає вже виправдання всьому описаному. Алеж бо книжка Юрченка відноситься до недавних мирних уже днів „творчої" праці большевиків на Україні. Кров стинається в жилах, коли одну за другою поглощуємо сторінки цих споминів.

Автор, знаменитий оповідач, пересуває нам перед очима картину за картиною і ми не можемо відірватися, доки не дочитаємо її до кінця. Ясно і недвозначно стають нам перед очима нові методи ущасливлювання України большевиками.

Побіч незвичайно цікавого і просто револяційного змісту споминів В. Юрченка треба звернути увагу на автора як на справжню літературну силу, яка дається пізнати в цьому творі з якнайкращого боку.

Після прочитання двох перших томів з нетерпеливістю очікуємо третього і останнього, в якому має бути змальована втеча автора зі заслання крізь безкраї тундри північної Азії. В. А.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Залягаючим з передплатою передплатникам вислала адміністрація в липні вдруге рахунок залеглости, одначе і тепер деякі передплатники таки не вирівнали її.

Адміністрація просить негайно прислати належну передплату та не наражувати Видавництва на втрату.

Посмертні згадки

Ґенерал Микола Юнаків

Прихильник „Ч. Кал.“, співробітник „Літопису Ч. К.“, б. міністр У. Н. Р., ґенерального штабу ґенерал-полковник, помер дня 1. серпня ц. р. після короткої, але важкої недуги в Тарнові.

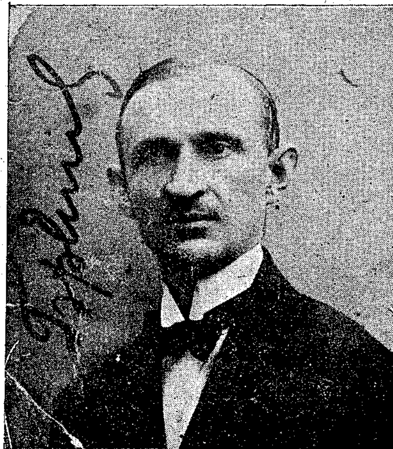
Покійний, як видно зі самого прізвища, походить з української з ходом часу зрусифікованої родини. В російській армії Покійний займався науковими воєнно-історичними дослідами, за що признали йому звання професора Імператорської Миколаївської Воєнної Академії (був. Академії Ґенерального Штабу). В Академії викладав історію російсько японської війни та кермував практичними працями по тактиці.

Ґен. Юнаків належав до молодої ґрупи старшин Ґенерального Штабу, сторонників реформ у російській армії, за що разом з іншими його відряджено на муштрову службу на посаду команданта бриґади. Підчас світової війни займав посади: Начальника Штабу 4 армії і нарешті Командарма.

Російська революція привернула його для свого народу. Прибувши в 1918 р. на Україну до Київа, всією душею віддався праці по орґанізації військових шкіл на Україні в Головній Шкільній Управі. Зі шляху служби свому народові не зійшов і при перевороті Директорії. У 1919 році, після зєднання Галицької і Придніпрянської Армії, був Начальником Штабу Головного Отамана і йому належить ідея походу на Київ, а не на Одесу. В Українській Армії займав посади: Голови Високої Військової Ради і Військового Міністра.

Бронислав Янів

Директор „Кооперативи Український Театр“ і Т-ва взаїмних обезпечень „Карпатія“ у Львові, б. старшина Української Гал. Армії, б. голова „Т-ва Охорони воєнних могил“, б. голова Педаґоґічного Т-ва „Рідної Школи“, помер у 46 році життя у Львові дня 4-го серпня.

Бронислав Янів

Хоча Покійний був поважно недужий від кількох літ на легені і постійно лікувався в краю та на чужині, звістка про його смерть була великим ударом для українського громадянства, що втратило одного з найактивніших і найчесніших працівників.

Б. Янів родився в 1885 р. у Станькові, біля Стрия, де його батько був народнім учителем, ґімназію скінчив у 1903 р. в Ярославі. Як студент приймав активну участь в секції „Українського Студентського Союзу“ та у виборчій кампанії 1906-7 р. У 1914 р. як поручник австр. армії відбув воєнну кампанію, наслідком чого весною в 1915 р. занедужав на легені й лікувався в Абації. У маю брав участь при здобутті Львова, а в осені попав на Волині до російської неволі, де пробув аж до кінця липня 1918. Після повороту був концептовим урядовцем і начальником канцелярії Секретаріяту Внутрішніх Справ, а відтак Президії Української Національної Ради Зах. Обл. Укр. Нар. Республики. Після відвороту Галицької Армії мав при У. Н. Р. уряд начальника канцелярії М-ства внутрішніх справ.

Покійний це великий робітник на національній ниві, небуденний громадянин, що єднав велику, невтомну енерґію та охоту до праці із точністю, совісністю, та чесністю. Те, що його вибирали по черзі до ріжних товариств на голову, було наслідком не якоїнебудь його особистої амбіції, бажання почестей і популярности, а наслідком виїмкових рис характеру людини скромної, безкорисної та відданої кожній громадській справі, без огляду на тягар обовязків, звязаних із кождочасним становищем. Без огляду на тяжку недугу, що знесилювала його орґанізм і відривала від систематичної праці, Покійний не переривав своїх занять і стежив за всіма повіреними йому справами до останної хвилини життя. Вмирав із повною свідомістю свого безнадійного стану від довшого часу і підготовився до цієї смерти із супокоєм людини, що виконала по змозі своїх сил усі свої обовязки.

Все своє майно записав на фундацію для наших бідних студентів сво-о імени з тим застереженням, що підмоги могуть діставати тільки одиниці безоглядно ідейні.

Крім великих й неоцінених заслуг Покійного, майже на всіх ділянках громадської роботи — чи ненайбільшою заслугою його було Тов. Охорони Воєнних Могил. Він поклав всю свою енерґію, всі свої зусилля на те, щоб Товариство істнувало не лише на папері, але й у дійсности.

Кожний плян роботи, кожну дрібничку обдумував сам і сам іноді переводив їх у діло. Великі квоти, зібрані з дрібних датків на ту ціль, це зусилля Покійного, упорядкування вояцьких могил на Личаківськім і Янівськім цвинтарях у Львові це також його заслуга.

Хто бачив Покійного за роботою, — це захоплення кожною дрібничкою, цю солідність у кожнім виконанні, — той мусів признати йому першенство під кожним оглядом як громадянському працівникові. Обовязковість Покійного не мала границі. Все особисто провірив, усе доглянув — за все ніс повну відповідальність. Навіть кожний хрестик на стрілецьких могилакх у Львові не станув без його уважливого ока.

Заслужений голова Тов. Охор. Воєнних Могил спочив у дні 7. VIII. на Янівськім цвинтарі біля тих воєнних могил, котрими так піклувався, дорожив й котрих був найкращим батьком-опікуном.

Омелян Михалічко

б. четар У. Г. А. † 12. VI. 1931.

Омелян Михалічко, б. четар У. Г. А. помер дня 12 липня 1931 р. в Домажирі, к. Львова. По-

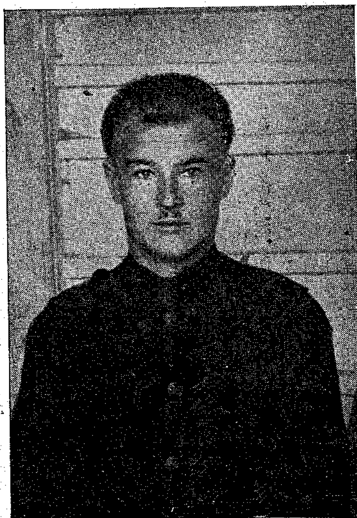
кійний належав до найкращих старшин У. Г. А. Уродився 21 грудня 1892 р. у Львові і тут на один рік перед вибухом війни покінчив гімназію та вступив до австрійської армії як однорічний охотник. Як австрійський старшина воює на фронтах: російськім, італійськім та сербськім. Діставшись до російської неволі, утік зі Сибіру і вернув до рідного краю. Розпад Австрії застав його на сербськім фронті та вже 3 падолиста 1918 р. зголошується до українського війська і бере участь у визвольній боротьбі. При українській армії служив як четовий а опісля сотенний. В січні 1920 р. перебув сипний тиф, внаслідок якого занедужав на серце і та серцева недуга стала причиною його смерти. Як четар У. Г. А. доказував в боях під Львовом чудес хоробрости своєю неустрашимістю. Як сотенний своїм поведенням на фронті і поза фронтом завсіди служив приміром своїм товаришам, а його сотня належала до найкращих в полку. Цілим своїм поведенням дав докази взірцевого вояка і команданта. Від 9 марта 1920 р. служив четар Омеляна Міхалічко як командант чети полку кавалєрії ч. 2. при другій Укр. Гал. Бриг. Від 9 травня 1920 р. служив при 24 курінi 8 стр. Бриґади як командант I роти кінної півсотні. Останні роки свого життя віддав праці на ріллі в Домажирі коло Львова, причім брав дуже живу і активну участь у громадянській праці в тім селі і околиці, чим зєднав собі загальну пошану і любов.

Омелян Михалічко
† 12. VI. 1931.

† Кость Кротків

Хорунжий Армії У. Н. Р.

Кость Кротків

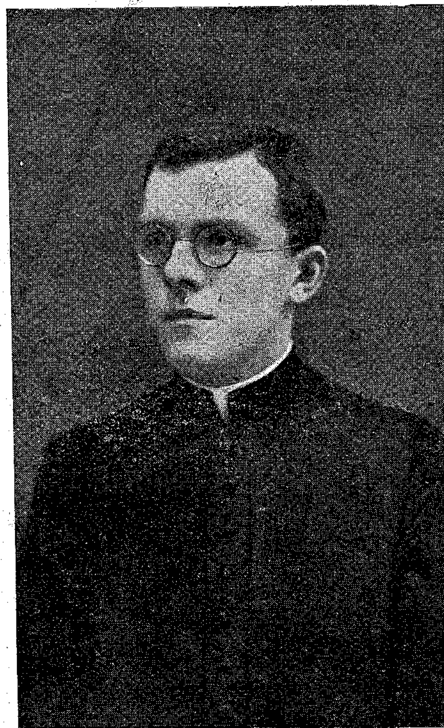
Хор. Кость Миколаєвич Кротків, старшина 1-го Респ. полку, 1-ої Зап. Стр. бриґади. Син пан-отця с. Василівці, Кременчузського повіту на Полтавщині. В 1916 році скінчив повний курс Полтавської Гімназії і в тому же році вступив до Київського Політехнічного Інституту. По набору студентів в 1917 р. попав в Оренбурську Студ. Школу Прапорщиків і після скінчення її в 1918 р. вийшов в 119 піший полк. В 1918 р. повернув у Полтаву, де був зарахований в склад VI Полт. Корпусу, в якому перебував до упадку Укр. Гетьманської Держави. Після цього жив в Полтаві і заробляв на життя як приватний вчитель. В 1919 р. примушений був залишити Полтаву, пробився до Польщі і вступив в ряди Укр. Армії, з якої і не виходив до кінця боротьби, перебуваючи в складі Запорожців. Після інтернування, бажаючи продовжувати освіту і одержавши безреченцеву відпустку, перебрався до Чехії.

В Чехії вступив до Укр. Сільсько-Госп. Академії на Аґрономічно-лісовий відділ у Подєбрадах. Тяжка хороба сухіт не дала йому можливости скінчити академію. Залишився без постійної праці і без підтримки перебрався в 1918 році до Німеччини, де були його друзі. Але хороба розвивалась все більше і врешті небіжчик вліг в Sanatorium Waldhein Sonnerfeld вкінці лютого 1931 р. Покійний до останнього часу приймав жваву участь в культурній праці. Вмер 27/VIII тамже. Похорони відбулися 30/VIII на цвинтарі „Sanatoria“. Відслужено панахіду в православному обряді. Присутні були друзі Покійного. Вічна Йому Память!

о. Роман Сивак, б. У. С. С.

† 20. IV. 1931. р.

Покійний о. Роман Сивак, як завідатель села Корчина, родився 31 жовтня 1899 у Відні. Його батько був судією у Відні і там в недовзі померли обоє родичі, а він як 6-ти літний сирота виховувався в домі свого стрия, селянина в Ласківцях під Теребовлею.

З 5 кл. ґімн. як 15-літний хлопець вступив до УСС. Перебув цілу воєнну хуртовину — усі недуги і табори і щойно потім скінчив у Львові ґімназію та теольоґію і в 1927 році висвятився. Тяжка недуга чахотка, якої набавився ще при війську, поклала його завчасу в домовину.

Був це ідейний і зразковий священик — щирий приятель народа і горячий патріот. Похорони відбулись дня 21 мая 1931. при співучасти 9 священиків і множества народу. Вічна йому память!

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

В. С. Рецензія на: Евген Яворівський: Денікініяда Української Галицької Армії. „Літопис Ч. К." Львів. 1929, ч. 1, ст. 21.

Всеукраїнський Військовий Зїзд. „Вістник Союзу Визв. Укр." Відень. 4⁰. 1918, ч. 30 (160), ст. 474-479: ч. 31 (161), ст. 488-491.

Другий зїзд, перебіг і постанови.

В справі русофільської пропаґанди між повертаючими українським полоненими на Закарпаттю. „Укр. Прапор". Відень. 1919, ч. 19.

В справі українського леґіону УСС. „Вістник Союза Визв. Укр." Відень. 4⁰. 1917, ч. 32 (162), ст. 508.

24-25. VI. 1917 довірочна нарада і вибір „Центральної Управи Укр. Січ. Стр-ів".

(Вступне слово). „За Державність". Матеріяли до історії Війська Українського. Каліш, в. 8⁰. 1930. Збірник 2, ст. 3-7.

Артикул без титулу і зазначення автора, містить схему за хронольоґічним порядком тем, на які поручається авторам писати спомини і розвідки з часу визвольної боротьби.

В. Ч. Спогад про повстання проти гетьмана в Полтаві. „Табор". Каліш. 8⁰. 1928, ч. 9, ст. 96-100.

Г. А., офіцер. З крівавого шляху Галицької Армії. „Гром. Думка". Львів. 1920, ч. III.

Г. Роман. До історії побуту Української Галицької Армії на Великій Україні. „Укр. Думка". Львів. 1920,

2 док-ти Військ. Мін-ва УНР до б. к-та залоги м. Хмельника, к-та Літин. бриґ. і ин. з подякою комітетові „Поміч хорим Галичанам", з поясненням от. Волод. Колодницького.

Габіт, хор. Грошовий звіт ланцутського т-ва „Просвіта" за липень-серпень. „Син України". Варшава. 1920, н. 7, ст. 8.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 9. / Вересень 1931.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві